

ROLF ARVIDSSON

Källkritisk radikalism och litteraturhistorisk forskning

Lauritz Weibull, Henrik Schück och Joseph Bédier

I

I svensk och nordisk historieforskning framstod Lauritz Weibull fr.o.m. 1910-talet och för lång tid framåt som ett förargelsens tecken, irriterande och oroande genom sin utmanande negativism mot delar av det historiska källmaterialet, genom arrogansen i polemikerna med meningsmotståndarna, genom den öppet förfäktade övertygelsen att *han* först sett sanningen i de nordiska sagornas och legendernas brokiga mönster, medan de flesta historiker ännu fablade vidare på ett sätt som gjorde dem mer besläktade med diktare än med vetenskapsmän.

Stod han till en början tämligen ensam fick han snart nog också meningsfränder, och särskilt inom den yngre generationen historiker vann han lärjungar. Och på längre sikt segrade hans linje inom historieforskningen – om också inte i hans egen utretrade form.

I sin första mot äldre historieskrivning polemiska skrift, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* (1911), framträder han som en hänsynslös granskare av de historiska källorna: särskilt rigorös förhåller han sig till den norsk-isländska sagadiktningen, som han nästan helt utmönstrar

som historiskt källmaterial. Men också Saxo och andra medeltida historieskrivare utsättes för samma stränga behandling. På det sättet förpassar han rader av personer och skeenden ut ur historien: någon Sigrid Storråda har det aldrig funnits och ej heller något Jomsborg, det har aldrig stått något slag med jomsvikningar på Fyrisvallarna utanför Uppsala, jomsvikningarna i slaget i Hjörungavåg var danskar, slaget vid Svolder stod i Öresund osv.

Kritiska undersökningar bildar otvivelaktigt epok i svensk och nordisk historieskrivning. Redan i företalet får läsaren en dramatisk formulerad orientering om målsättningen. Hans bok är »ett försök att tillämpa modern historisk metod på ett område av nordisk historia, där detta endast i få fall förut ägt rum». »Resultatet har blivit», heter det vidare, »en omvärdering av hittills fastslagna värden. *När sägen och dikt sopats bort* [kurs. här], har det visat sig, att endast enstaka händelser och de grövsta linierna i tidens historia äro vetenskapligt konstaterbara.» Författaren är ute i syfte att möblera om på den historiska scenen och framförallt rensa upp i den på en felaktig uppfattning av källäget uppvuxna djungel av hypoteser, förmodanden och godtyckligt kombinerande som hittills kännetecknat historieskrivningen om den äldre nordiska medeltiden.

I den historiografiska litteraturen såväl som i flertalet artiklar som ägnats Lauritz Weibull – jag tänker inte minst på minnesartiklarna i samband med hans bortgång 1960 – är det *ett* påpekande som ständigt återkommer. Det är hur relativt sent han framträdde som metodisk förnyare och historievetenskaplig opponer. Alla har fäst sig vid att en avvikande attityd i hans syn på historien som vetenskap, genombrottet för ett analyserande, källkritiskt synsätt, först ger sig tillkänna år 1909. Två år senare föreligger *Kritiska undersökningar*. Weibull hade då bedrivit vetenskaplig forskning i nära 15 år, en forskning som till övervägande delen varit inriktad på litteraturhistoriska ämnen, efterhand också på konsthistoriska, konstarkeologiska och person-

historiska – ofta med stark lokalhistorisk anknytning till Lund och Skåne. Fr.o.m. sekelskiftet börjar ett mera historiskt författarskap: doktorsavhandlingen 1899 om *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike 1629–1631* och avsnittet om Karl X Gustaf i 5:te bandet av *Sveriges historia intill 20:de seklet* (1906). Omkring 1900 övergick Weibull till arkivbanan – han blev 1903 landsarkivarie i Lund – vilket gav hans forskningar en arkivalisk inriktning som bl.a. ledde till åtaganden för den medeltida urkundsserien *Monumenta Scaniae historica*.

Om dessa tidigare vetenskapliga insatser har det talats mycket litet, och någon märkvärdigare forskning är det heller inte fråga om. Den vittnar, har det sagts, om lärdom och bredd och om mångskiftande intressen, men också om splittring och osäkerhet, osäkerhet om var han som forskare egentligen hörde hemma. Det har i dessa sammanhang hävdats att hans starka estetiska böjelser ursprungligen och länge hänvisat honom till litteraturhistorien, men att fadern, Martin Weibull, historieprofessorn, fört honom över till sitt fack.

Med en plötslighet som både förvånat och förbryllat framträder så Weibull med *Kritiska undersökningar* som medeltidshistoriker av sträng källkritisk apparition.

2

Vad är det då som har inträffat omkring 1909 och tiden närmast därefter och som tvärt förvandlat Lauritz Weibulls dittills tämligen konventionella eller i varje fall föga uppseendeväckande författarskap till ett kring vilket det kom att stå häftig strid? Vad var det som hade medverkat till att hans en smula konturlösa gestalt plötsligt framträdde med skarp profil? Och, finns det någon förklaring till att han just vid denna tid och för flera år huvudsakligen kom att ägna sig åt utforskningen av den äldre nordiska medeltiden och med tonvikten lagd på den källkritiska

granskningen av det litterära materialet? En period och ett ämnesområde som han i sin tidigare så mångskiftande produktion visat mycket ringa intresse för.

Dessa frågor har ställts tidigare, och svar har inte saknats, men trots allt har aldrig någon riktig klarhet uppnåtts. Och det tål kanske sägas, att de försök som gjorts för att närmare utreda varifrån Weibull kunnat hämta förebilden till den hyperkritiska metod, som han kom att tillämpa i sin egen medeltidsforskning – senare också prövad på andra historiska perioder – knappast kännetecknats av ett helhjärtat sökande. Man har raskt brukat tillerkänna Lauritz Weibull en hög grad av originalitet i metodiskt hänseende och f.ö. nöjt sig med att upprepa och bekräfta vad han själv sagt eller anfört i saken. Och man har väl inte heller – på sina håll – varit alldeles främmande för uppfattningen att de stränga lagar, som han dikterade för modern historievetenskap, varit gudomligt inspirerade. Inte heller i mera historiografiska sammanhang har några egentligen nya och konkreta drag lagts till den redan tidigt auktoriserade bilden av Weibull som historievetenskaplig nydanare. Om också Rolf Torstendahl i sin avhandling, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920* (1964) sätter in honom i ett delvis avvikande historiografiskt sammanhang, stannar man kvar i ovisshet om de av Weibull själv antydda incitamenten.

Ett skäl till att Weibull kom att ägna sig åt den äldre nordiska medeltidshistorien har han själv gett i skriften *Historisk-kritisk metod och nutida svensk historieskrivning* (1918), det ampra svaret på Sam Clasons och Ludvig Stavenows sakkunnigutlåtanden. Han anger där att han under arbetet med utgivandet av urkunderna för *Monumenta Scaniae historica* fått sin uppmärksamhet och sitt intresse ledda mot medeltiden, och när han fick ett professorsförordnande vårterminen 1909 inriktade han sig därför på denna period.

Beträffande den metod som han därvid tillämpade hade han redan i *Historisk-kritisk metod och nordisk medeltidsforskning*

(1913) påpekat att denna visst inte var alldeles ny och oprövad av historikerna. Historieskrivningen som kompilation och litterär genre hade varit under avskrivning hela senare hälften av 1800-talet. Uppslaget till en mera kritisk och vetenskaplig inställning hade kommit ännu tidigare, närmare bestämt från Barthold Georg Niebuhr, som i sina föreläsningar över Roms historia i början av 1800-talet tillämpat vetenskapliga metoder vilka vidare utvecklats av Leopold von Ranke och av historikerna kring utgivningen av *Monumenta Germaniae historica*. Weibull namnger en av dessa, Georg Waitz.¹ Från dessa tyska historiker hade den historisk-kritiska metoden gått sin väg genom världen och under sista tredjedelen av 1800-talet hade den också vunnit fast fot i Skandinavien. Dess grundsatser var emellertid ingalunda allmänt vedertagna och stora områden av nordisk historia låg ännu utanför den historiska vetenskapens rāmärken.

Vid andra tillfällen har Weibull varken uppgett några namn eller pekat på någon bestämd tidpunkt för genombrottet av en källkritisk historieskrivning. Han talar allmänt om de kritiska principer som »sedan decennier tillbaka tillämpats både inom antikens historia och inom den utländska medeltidsforskningen».² Vid andra tillfällen åter har han hänvisat till fransk historievetenskap och utpekat de båda historikerna Charles-Victor Langlois och Charles Seignobos, författarna till metodikskriften *Introduction aux études historiques* (1898), såsom företrädare för de kritiska grundsatser han själv kom att följa. Vid något tillfälle har Weibull antytt (så till Ingvar Andersson) att han mottagit viktiga impulser från österrikiska historiker.³

Vad gäller Weibulls val av tidsperiod för sitt källkritiska författarskap, det som alltså börjar 1909, kan man lägga märke till

¹ Monumentagruppens metodiska grundsatser finns närmast kodifierade i ERNST BERNHEIM, *Lehrbuch der historischen Methode* (1889, flera senare, utvidgade upplagor).

² Historisk-kritisk metod och nutida svensk historieforskning (1918), s. 3.

³ Historisk tidskrift 1961, s. 63.

hur plötsligt och oförberett detta intresse för medeltiden ter sig, också efter hans egna förklaringar och även för dem som stått honom nära personligen eller i vetenskapligt hänseende. Sture Bolin som tydligen förgäves sökt ytterligare besked hos Lauritz Weibull själv skriver i sin minnesartikel i Scandia 1961:

Av någon anledning kom Weibull att ägna sig åt Nordens äldsta historia. Jag har försökt att få upplysningar om anledningen härtill. På något sätt har ett professorsvikariat i Lund på våren 1909 drivit honom till att ge en samlad framställning av Nordens äldsta historia. Anledningen till att han valde just detta ämne, kan naturligtvis ha varit att han ville börja från början. Men jag skulle tro, att hans intresse för den äldsta tiden hänger samman med de samtal, som han på Lunds historiska museum, på landsarkivet och vid privata sammanträffanden hade med historiearkeologen Knut Stjerna; dennes namn är kanske det, som han i samtal med mig nämnt med störst uppskattning och värme samt oftast.⁴

Även inför angivandet av förebilderna till hans metodik har man ställt sig frågande och irriterats av de ytterst vaga tidsangivelserna för genombrottet av en kritiskt vetenskaplig historieskrivning.⁵ Ibland har man lockats till egna förmodanden stödda på mer eller mindre välgrundade iakttagelser. Men i stort sett har man låtit sig nöja med Weibulls egna uttalanden. Den ene har mera framhållit det tyska inflytandet, den andre mera det franska – men ingen har känt sig helt övertygad. Sven A. Nilsson menar, att Weibulls egen hänvisning till Niebuhr, Ranke, osv. inte alls gör rättvisa åt det ytterst radikala sätt, på vilket han hävdade sina krav på källkritik. I stället skall man gå bakom dessa historiker »till den i nyare historiografisk litteratur uppmärksammade grupp tyska historiker, som under upplysningens sista skede i Göttingen hävdade radikala källkritiska regler och tillämpade dem bl.a. på de nordiska myterna, som de med, man

⁴ BOLIN i Scandia 1961, s. 5.

⁵ TORSTENDAHL, Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920 (1964), s. 359.

vill nästan säga, weibullsk skärpa pulvriserade som historiska källor». ⁶ Mot detta förslag kan dock invändas, att eventuella influenser från denna Göttingen-skola inte förklarar plötsligheten i Weibulls källkritiska framträdande. Man frågar sig också varför dessa historiker från upplysningens slutskede inte tidigare spelat någon historiografisk roll. Att Weibull skulle ha studerat denna historikerskola lämnar Sven A. Nilsson helt ostyrkt. ⁷

Flera har fäst sig vid att Lauritz Weibull från början och länge var litteraturhistoriker och har utpekat Henrik Schüick, som under 1890-talet var professor i Lund, som hans, jämte fadern, främste lärare. Så gör Sture Bolin och Sven A. Nilsson. Den senare menar således att Schüicks »positivistiska syn och komparativa metod alldeles uppenbart influerat» Weibull (a.a., s. 134). För såväl Nilsson som Bolin är det endast om den unge Weibull detta gäller.

Bland det som sagts om Weibulls teoretiska bakgrund och därmed också om ursprunget till hans vetenskapssyn och dess konsekvenser för hans författarskap är kanske Erik Lönnroths det intressantaste. Lönnroth menar att Weibulls vetenskapliga metodik »närmast är påverkad av Kristian Erslev och fransk historieforskning, men fullt självständigt utformad [---] *till stor del en tillämpning av komparativ litteraturhistorisk forskning på historiska miljöstudier* [kurs. här]. Den har uppstått genom en säregen förening av romantiskt framhävande av den historiska kvarlevan i oförfalskad form samt ett naturvetenskapligt inspirerat krav på objektiv analys för uppnående av exakta och orubbliga resultat». ⁸

Även om detta såsom adress till något eller någon varifrån påverkan utgått fortfarande är föga distinkt, är det kanske ändå det närmaste någon kommit svaret på frågan varifrån eller från

⁶ S. A. NILSSON i Vetenskaps-sociteten i Lund. Årsbok 1962, s. 137.

⁷ Sven A. Nilsson fäster i sammanhanget uppmärksamheten på lundensisk historieskrivning och dess förbindelse med just upplysningstiden.

⁸ E. LÖNNROTH i Svenska män och kvinnor, 8 (1955), s. 237.

vem Lauritz Weibull hämtat förebilden för sin radikala kritik av historiskt källmaterial och speciellt för hans vidräkning med den norsk-isländska sagalitteraturen. Det torde emellertid vara möjligt att komma längre och att direkt utpeka förebilden för Weibulls kritiska historieskrivning.

Enligt mitt förmenande kan Lauritz Weibulls källkritiska metod framförallt föras tillbaka på en enstaka, kraftig impuls mottagen vid en tidpunkt, som låg omedelbart före hans egen kritiskt vetenskapliga insats. För att förstå verkan av denna impuls är det nödvändigt att utreda Weibulls teoretiska bakgrund och intellektuella orientering ända fr.o.m. 1890-talet – utreda så långt detta är möjligt utan tillgång till otryckt biografiskt eller självbiografiskt material.

Den viktigaste omständighet, på vilken följande framställning bygger, är att Lauritz Weibull från början och länge var enbart litteraturhistoriker. Ser man bara till vad som blev de synliga resultaten av dessa litteraturhistoriska studier, är det en sak som genast faller i ögonen: den lokalhistoriska anknytningen i de ämnen han utreder. Hans första skrifter: *Bengt Lidner i Lund. Studenten och skalden* (1895), *Thomas Thorild. Hans ungdom och studentår i Lund* (1896) har bestämts av faktorer som från början och alltid kom att präglade Weibulls författarskap, dess lokalhistoriska förankring, betingad inte sällan av tillgång på lättåtkomligt arkivmaterial.⁹

Nu ger inte detta litteraturhistoriska författarskap en fullständig bild av Weibulls studieinriktning. En intressant inblick

⁹ Bland uppsatser av större omfång må här nämnas: Bellman såsom skald bedömd af sin samtid (1895) och en rad studier av närmast personhistorisk karaktär, alla tryckta i den av fadern redigerade serien Skånska samlingar: Carl August Ehrensvärd och Anders Jahan Retzius. Ur en brevsamling (1896), Henrik Smith. Ett bidrag till Danmarks litteraturhistoria under reformationstiden (1897), Ett blad ur Reimer Kocks krönika (s.å.), Bidrag till Christiern Pedersens och Herman Weigers historia (s.å.), Hvem var författaren till *Seditionum Daniae liber* (s.å.) och Anteckningar om salmförfattaren Hans Christensen Sthen i Malmö (s.å.).

i denna får man tack vare utlåningsjournalerna i Lunds universitetsbibliotek, vilka genomgått fr.o.m. ht 1892 t.o.m första hälften av 1905 eller så länge dessa bevarats. Och de upplysningar man kan hämta ur dem är så mycket värdefullare som det försäkrats (av prof. Jörgen Weibull), att Lauritz Weibull för sina studier och för sin forskning i hög grad varit hänvisad till universitetsbiblioteket.

Det första man lägger märke till är att Weibulls bibliotekslån till övervägande delen rör hans litteraturhistoriska studier. Man får i detta sammanhang givetvis räkna med att professorshemmet varit mera välförsett med historisk litteratur, och att det således inte förelegat samma behov av bibliotekslån för de historiska studier som Weibull bedrev samtidigt med de litteraturhistoriska. Dessa lån behöver alltså inte i och för sig säga något om hans speciella förhållande till litteraturhistorien; att hans studieinriktning dock under 90-talet i hög grad gällt litteraturhistorien är uppenbart.

Något som man omedelbart fäster sig vid beträffande Weibulls bibliotekslån är orienteringen mot Frankrike. Närmare en tredjedel av alla hans litteraturlån rör fransk diktning och fransk litteraturhistoria, med en lätt iakttagbar koncentration till fransk medeltidsdiktning. Fördelar man boklånen på olika tidsperioder visar det sig att medeltidsdiktningen också attraherat honom inom andra nationers litteratur; efter fransk intar nordisk medeltidsdikt den främsta platsen.

Detta intresse för den medeltida diktningen kan te sig inte så litet överraskande med hänsyn till att Weibull – som redan antytts – under sitt vetenskapande under 90-talet och ännu ett stycke framöver aldrig tangerar denna ämnessfär. De uppsatser som han så flitigt strödde omkring sig var ägnade helt andra, oftast långt senare företeelser.

Mindre överraskande blir denna studieinriktning om man tar tidsatmosfären med i beräkningen. Med den nya romantiken under 1890-talet följde ett nytt intresse för medeltiden. Skön-

litteraturen drogs till medeltidsdiktningen på ett sätt som inte skett sedan högromantikens dagar. Romanerna och novellerna tog inte sällan sitt stoff ur de medeltida krönikorna, och lyriken ville imitera legend och folkvisa. Bland de tydligaste tecknen på medeltidsvågen under 90-talet var Dante- och Villon-studiet. Även den bildande konsten intresserade sig för medeltidens s.k. »primitiva» mästare och fann sina mönster hos dem. En förutsättning för denna estetiska och estetiserande medeltidsströmning var den historiska utforskning av medeltiden som pågick. Det var högromantiken från seklets början som inlett det vetenskapliga medeltidsstudiet, och under 1800-talets lopp hade mängder av litterärt och historiskt stoff – annaler, krönikor, helgonlegender, hjälteeos och folkvisor – utgetts, kommenterats eller tolkats.

Ännu naturligare ter sig Weibulls intresse för medeltidens diktning om man beaktar att hans förste akademiske lärare var Henrik Schück, den svenska medeltidslitteraturens störste kännare och förste moderne utforskare, inte mindre förtrogen med hela det europeiska medeltidsmaterialet och den forskning som ägnats detta. Sedan 1890 förelåg hans aldrig fullföljda *Svensk litteraturhistoria. Bd 1: Medeltiden och reformationen*, av flera ansedd som hans kanske största vetenskapliga insats, ett ofantligt uppröjningsarbete inom våra tidigaste litterära hävder.

Weibull började alltså sina akademiska studier för Schück, och ända fram till filosofie licentiat-examen var litteraturhistoria, eller som det hette: estetik samt litteratur- och konsthistoria, hans huvudämne. Fr.o.m. höstterminen 1892 gick han på Schücks föreläsningar i allmän litteraturhistoria, och fr.o.m. vårterminen 1893 tillhörde han dennes proseminarium. Schücks föreläsningar läsåret 1892–93 behandlade antikens och medeltidens diktning och med tydlig bredd den franska medeltidsdiktningen.¹⁰ Vid proseminariets konstituerande sammanträde

¹⁰ Efter att ha föreläst över grekisk och romersk diktning fr.o.m. ht 1892 kom

18 januari 1893 och vid ett följande höll seminarieledaren själv föredrag om Marsk Stigsvisorerna. Proseminariet behandlade hela denna termin enbart medeltida ämnen: rimkrönikorna, folkvisorerna osv. Och när Schück ht 1893 övergick till att föreläsa om renässansen, uppehöll sig proseminariet fortfarande vid medeltiden. Vt 1894 föreläste Schück över nordisk medeltidsdiktning. Han började med runlitteraturen och fortsatte över Beowulf-sagan och övriga nordisk-germanska sagokretsar, såsom Sköldunga-, Hervarar- och Ynglingasagorna, och avslutade sina föreläsningar för terminen med Saxo Grammaticus och Den heliga Birgitta.

Weibulls namn förekommer såväl på listorna över åhörare av föreläsningarna som på dem över deltagarna i proseminarieövningarna: på de förra t.o.m. vt 1895, på de senare t.o.m. ht 1896. Att han från början tagit aktiv del i undervisningen framgår av att han redan under sin första termin höll ett föredrag: Jämförelse mellan Aristofanes' Molnen och Holbergs Erasmus Montanus (9 nov. 1892), och inför proseminariet framträdde han i april 1893 med ett föredrag över François Villon, för vilket han utnyttjat Auguste Longnons moderna utgåva av *Œuvres complètes* (1892), Albert Stimmings avhandling *François Villon* (1869) och Marcel Schwobs stora uppsats *François Villon*,

Sch. vid slutet av terminen fram till provensalsk och fransk medeltidslitteratur. Om bredden i Sch:s genomgång av denna ger rubrikerna i journalerna en tydlig föreställning: De olika teorierna för den franska medeltidsepopeéns uppkomst (28/11 1892), Den franska medeltidsepopeén (29/11 1892), Den keltiska epiken och dess förhållande till roman breton (6/2 1893), Den keltiska historieskrivningen och dess förhållande till roman breton (7/2), *Lais historiques* (9/2), *Romans bretons* (13/2), Den antika romanen under Frankrikes medeltid (14/2), *Fableaux-litteraturen* (16/2), *Fabeln, satiren och Roman de la rose* (20/2), *Prosalitteraturen* (21/2), *Det liturgiska dramat, mysteriet* (23/2), *Moraliteten och profanmysteriet* (27/2), *Medeltidens teater i Frankrike* (28/2), *Den franska farsen och satiren* (2/3), *Den franska medeltidslyriken* (6/3). Återstoden av mars och hela april ägnade Sch. åt engelsk och tysk medeltidsdiktning och i maj nådde han fram till högmedeltidens litteratur: Petrarca, Dante, Boccaccio osv. Se: Sch:s Dagbok över föreläsningar och proseminarier HT 1892-VT 1893.

d'après des documents nouveaux i *Revue des deux mondes* 1892: 4, pag. 375-412.¹¹

Att intresset för medeltiden dominerade Schücks undervisning på 90-talet framgår på flera sätt. Man kan hänvisa till *Meddelanden från litteraturhistoriska seminariet i Lund. Utgifna av Henrik Schück* (1894-98), där tre av fyra bidrag behandlar ämnen från svensk medeltid.

Varken i sin undervisning eller i sin forskning drog Schück någon sträng gräns mellan historia och litteraturhistoria. Följer man t.ex. hans syn på den litterära medeltidens mest genuina produkt, balladen eller folkvisan, ser man strax att den historiska aspekten snarast överväger.

Redan som ung forskare visade Schück intresse för folkvisan. Det tidigaste belägget härför är hans recension av Richard Bergströms nya utgåva av Afzelius-Geijers *Svenska folkvisor* (1880). I sin anmälan uppehåller han sig särskilt vid Svend Grundtvigs stora, epokbildande edition av *Gamle danske Folkeviser* och ansluter sig till denne i uppfattningen av den historiska folkvisan och dess traditionsbärande element; han inte bara ansluter sig utan följer Grundtvig okritiskt. Om Bergström heter det, att han kanske inte har så mycket att själv säga om de visor av vilka redan flera behandlats av Grundtvig, men detta får inte tas som bevis på bristande självständighet, det beror »helt enkelt därpå, att det rätta ej kan vara mer än på ett sätt».¹² Och sin syn på innehållet i de speciellt såsom historiska ansedda visorna ger han i följande mening: »Om man nu skrider till ett närmare betraktande af dessa folkvisor, så är otvifvelaktigt den första känsla man erfar förvåning öfver den nästan otroliga seghet, med hvilken folkvisan förmått att bevara hågkomster från den mest aflägsna forntid» (a.a., s. 206).

Det är, som man ser, den sedan högromantiken vedertagna

¹¹ Se Utlåningsjournalerna i LUB:s arkiv. Ser. F I b N:r 14. Utlåningsjournal 2/6 1891-30/5 1894.

¹² H. SCHÜCK, *Nordisk tidskrift* 1882, s. 206.

doktrinen om att folkvisan traderar historiska skeenden, som Schück här slaviskt ansluter sig till; en doktrin som ofta förenades med tron på en diktande folksjäl eller folkmusa.

Med ingången av 90-talet får Schücks medeltidsforskning inslag som förtjänar närmare beaktande i detta sammanhang. Han kom nämligen under sitt fortsatta sysslande med folkvisan, den historiska balladen, att starkt ifrågasätta dennas värde som historisk källa, att inta ett direkt källkritiskt betraktelsesätt gentemot den. Det synes ha varit Johannes Steenstrups stora arbete *Vore Folkeviser fra Middelalderen* (1891), som fört honom in på ett förnyat studium av dessa dikter och skärpt hans iakttagelse beträffande deras historiska innehåll. Han skrev en recension av Steenstrups verk och instämde nu i dennes kritik av just Grundtvig och hans teorier om den nordiska folkvisans återspeglade av en historisk, svunnen verklighet. Det betydande i Steenstrups arbete bestod mindre i det nya material, som han dragit fram i ljuset, än i hans kritiska sammanställning av dels balladernas och dels historiens vittnesbörd. Efter att ha tagit del av Steenstrups *Vore Folkeviser fra Middelalderen* kände Schück sig »onekligen öfvertygad om lösligheten af de skäl, hvilka förmått Grundtvig att i dessa dikter se i viss mån historiska dokument».¹³

Något senare publicerade Schück en större uppsats om det motsvarande svenska medeltidsmaterialet, *Våra äldsta historiska folkevisor*, och utsatte detta för en närmare granskning med avseende på dess historiska innehåll. »Ett fortsatt studium af dessa visor», fastslår han inledningsvis, »har ledt mig till den öfvertygelsen, att det historiska elementet i dem icke är synnerligen stort. Dikterna visa sig oftast vara författade i en senare tid med stöd af tämligen förvirrade traditioner, icke sällan med ledning af litterära källor» (a.a., s. 282). Folkets förmåga att under århundraden bevara längre dikter i minnet som »en tid varit upphöjd nästan till trosartikel» visar sig vid närmare påseende vara

¹³ H. SCHÜCK, Historisk tidskrift 1891: Öfversigter och granskningar s. 59.

en fiktion. Den s.k. folklitteraturen »ändrar, förkortar och utvidgar, den sammanfogar ursprungligen skilda sånger, diktar nya och glömmet gamla. Och i bygder, inom hvilka nya kulturströmningar ofta aflösa hvarandra, kan man alltid misstänka ett literärt inflytande» (ibid.). I sin uppsats avser Schück att undersöka de historiska visor, »hvilka behandla eller ansetts behandla tilldragelser inom den svenska historien före år 1300» (a.a., s. 283). Han börjar med den s.k. Eriks-visan, som vid en kritisk granskning visar sig för sitt upphov ha att tacka Johannes Magnus, vilken i sin *Gothorum Sveonumque historia* helt enkelt parafraiserat inledningen till den s.k. *Lilla rimkrönikan*, ja, Schück anser det inte för osannolikt att visan kanske ursprungligen författats på latin av Johannes Magnus och att den senare översatts till svenska i en arkaiserande riktning. Men vi skall därför akta oss för att kalla detta falsarium. Det är, fortsätter Schück, bara vi som är oförmögna »att fullt begripa denna enastående kritiklöshet» som kännetecknade äldre tiders historieskrivning, dess »otroliga lätthet att kombinera och att af antydningar dra vidtgående slutsatser» (a.a., s. 287).

Att Schück också i sin undervisning låtit dessa och liknande synpunkter komma till uttryck är självklart. I de föredrag som han höll inför de två första proseminarierna vt 1893 om Marsk Stigsvisorna, den närmaste nordiska motsvarigheten till kontinentens episka hjältesånger, återfinner man de här ovan redovisade aspekterna. Visorna om Marsk Stig återger enligt Schück på ett ytterst förvirrat sätt de historiska händelser som föregått och följt på mordet på Erik Klipping i Finderups lada Sankta Cecilias natt 1286; de består av fritt tilldiktade och godtyckligt sammanfogade episoder. Det är »ett helt folks fantasi som varit verksam för åstadkommandet av de poetiska motiven, och en hel följd av enskilda folkskalder [som] förut klätt dessa så småningom framväxande motiv i folkvisans dräkt».¹⁴ Här återkom-

¹⁴ Citerat efter Svenska bilder II (1940), s. 110.

mer visserligen tesen om litteraturen som en produkt av en kollektivt skapande folkfantasi och förtar något av intrycket av historisk-kritiska inslag i Schücks framställning. Han hävdar emellertid någonting för romantiken och dess traditionsdoktrin så kätterskt som att en skaldeindividualitet tydligt ger sig tillkänna i Marsk Stigsvisorerna, en namnlös skald som vi »med skäl kunna kalla den nordiska medeltidens största diktarsnille» (ibid.).

Det är ingen slump att en av de mest uppmärksammade och den avgjort originellaste insatsen inom historisk forskning i vårt land under 1890-talet, Knut Stjernas avhandling om Erik den Helige (1898), framgick ur Henrik Schücks litteraturhistoriska seminarium. (Publicerad i de förut omnämnda *Meddelanden från det litteraturhistoriska seminariet i Lund*, där som nr 4.) Stjernas framställning är förvisso anmärkningsvärd i så måtto att här för första gången legendmaterialet rörande vårt nationalhelgon utsätts för en grundlig analys med avseende på sitt sanningsvärde. Författaren gör rent hus med alla tidigare åsikter i ämnet, ställer sig, som det heter på ett ställe men som är träffande för hela hans studie, »på sagans och mytens botten»,¹⁵ och finner där endast ett fåtal uppenbara fakta om den historiska figuren, fakta som till råga på allt direkt motsäger legendens fromma utläggningar kring helgonkonungen: de fragmentariska uppgifter som står att utläsa ur det egentliga källmaterialet ger vid handen att Erik den Helige snarast varit »en mycket ljum kristen» och »aldrig varit någon kyrkans man» (a.a., s. 8).

Det kan knappast råda något tvivel om att Lauritz Weibull redan på Henrik Schücks litteraturhistoriska seminarium haft möjlighet att tillägna sig åtskilligt ifråga om historisk metod och källkritisk observans. Och i samma riktning har samvaron med Knut Stjerna, en av de få historiker om vilken Weibull uttalat sig med »uppskattning» och »värme» (jfr ovan s. 292), verkat.

¹⁵ K. STJERNA, Erik den Helige. En sagohistorisk studie (1898), s. 21.

Det är svårt att bortse från att han här mottagit avgörande intryck för sin vetenskapliga grundsyn. Att hans intresse för medeltiden och medeltidsdikten väckts till liv av Schüeck och uppenbarligen ytterligare stimulerats av Stjerna torde vara odiskutabelt.¹⁶ Och om detta intresse inte kom till omedelbart uttryck i vetenskaplig produktion framgår det tydligt av hans boklån i LUB att han ägnat perioden ett både uthålligt och fördjupat studium. Man kan rent av undra om han inte i själva verket haft för avsikt att specialisera sig inom just detta avsnitt av litteraturhistorien, han liksom så många av Schüecks lärjungar under 90-talet. Det skulle i så fall ge förklaringen till att han ända från sina första akademiska studier och fram till fil. lic.-examen 1898 höll läsningen igång framförallt inom fransk och nordisk medeltidsdiktning.

Listan över Lauritz Weibulls boklån inom angivna litteraturområden ser ut på följande sätt; arbeten av handbokskaraktär har utelämnats och notis har endast tagits om vetenskapliga framställningar:

Fransk medeltid:

Ahlström, A., Studier i den fornordiska *lais-litteraturen* (1892). Lånetid 6/11-18/12 1894 och 24/3-18/4 1898. - *Bédier*, J., *Les fabliaux* (1893). Lånetid 1/11-13/12 1894 och 24/3-20/4 1898. - *Diez*, F., *Leben und Werke der Troubadours* (1829). Lånetid 6/12 1892-21/5 1893. - *Gautier*, L., *Les épopées françaises*. 2 éd. (1872-82). Lånetid T. 2 12/10-17/12 1894 och T. 1-4 24/3-14/4 1898. - *Histoire littéraire de la France*. T. 30: Suite du quatorzième siècle: Romans en vers du cycle de la Table Ronde, Tristan, Chrétien de Troies, Erec, Cligès, Lancelot à la charrette etc. (1887). Lånetid 2/11-17/12 1894, 6/4-14/4 1898 och 3/4-1/6 1900. - *Jeanroy*, A., *Les origines de la poésie lyrique en France au moyen âge*. Études de

¹⁶ Man kan också lägga märke till hur Weibull vid mer än ett tillfälle fullföljer och underbygger Stjernas uppslag. Så t.ex. beträffande Erik den helige och så också i uppsatsen *Staden Lunds ålder*, som utgår från STJERNAS banbrytande studie *Lund och Birka* (postumt utgiven i *Historisk tidskrift för Skåneland* Bd 4 (1909) s. 1 ff.).

la littérature française et comparée. Suivies de textes inédits (1889). Lånetid 13/11-21/12 1894. – *Langlois, E.*, Origines et sources de Roman de la Rose (1890). Lånetid 25/1-20/2 1897 och 24/3-20/4 1898. – *Nyrop, Kr.*, Den oldfranske Heltedigtning (1883). Lånetid 15/10-17/12 1894; Weibull förvärvade detta verk 1896. – *Paris, G.*, La littérature française au moyen âge. (XIe-XIVe siècle) (1888). Lånetid 12/10-18/12 1894, 21/12 1894-13/3 1895 och 22/1-20/2 1897. – *Petit de Julleville, L.*, Histoire de la langue et de la littérature française. 1-2 (1896). Lånetid 19/1-6/4 1897 (T. 2), 20/4-1/6 1897 och 24/3-18/4 1898. – *Recueil général et complet des fabliaux des XIIIe et XIVe siècles par Montaiglon [et Raynaud].* 1, 4-6 (1872-90). Lånetid 2/11-1/12 1894. – *Théâtre français au moyen âge, publié . . . par L. J. N. Nonmerque et F. Michel* (XIe-XIVe siècles) (1842). Lånetid 14/11 1894-30/1 1895. – *Villemain, A.-F.*, Cours de littérature française. Tableau de la littérature au moyen âge en France, en Italie, en Espagne et en Angleterre. Nouv. éd. 1-2 (1865). Lånetid 6/12 1892-21/5 1895.

Nordisk medeltidslitteratur blir föremål för W:s intresse särskilt åren 1896-98:

Svenska fornsånger utg. af A. I. Arwidsson. 1-3 (1834-42). Lånetid 3/2-1/6 1897 och 10/2-8/3 1898. – *Danmarks gamle Folkeviser*. Udg. af S. Grundtvig. 1-3 (1853-62). Lånetid 31/2-1/11 1897. – *Riddarsögur*. Percevals saga. Valvers Pátr, Ivents saga. Mirmans saga . . . Hrs. von E. Kölbing (1872). Lånetid 21/2-1/6 1897. – *Rosenberg, C.*, Nordboernes Aandsliv. 2 (1880). Lånetid 2/6-21/12 1894. – *Saga, Pídríks konungs af Bern*. Fortælling om Thidrik af Bern og hans Kæmper . . . Ugd. af C. R. Unger (1853). Lånetid 27/2-2/12 1897. – *Steenstrup, J.*, Vore Folkeviser fra Middelalderen (1891). Lånetid 16/12 1896-1/6 1897, 11/3-1/6 1898 och 19/10-22/10 1898. – *Paludan, J.*, Danmarks Literatur i Middelalderen. Men Henblik til det øvrige Nordens (1896). Lånetid 16/12 1896-1/6 1897, 11/3-1/6 1898 och 19/10-22/10 1898. – *Brandt, C. J.*, Christiern Pedersen og hans Skrifter (1882). Lånetid 21/8 1896-1/6 1897. – *Bugge, E. S.*, Bidrag til den ældste skaldedigtningens historie (1894). Lånetid 14/4-26/5 1897. – *Densamme*, Studier over de nordiske gude- og heltesagns oprindelse. R. 1-2 (1881-96). Lånetid 15/4-26/5 1897.¹⁷

¹⁷ LUB:s arkiv. Ser. F. I b N:r 14-18. Utlåningsjournal 2/6 1891-30/5 1905.

Det kan här vara motiverat att nämna att Weibulls historiska studier av allt att döma inte inneburit samma koncentration kring medeltiden som hans litteraturhistoriska. Men vid slutet av 90-talet förekommer också lån av historiska framställningar och urkunder rörande nordisk medeltid. Bland lånen kan nämnas Rudolf Usingers *Die dänischen Annalen und Chroniken des Mittelalters. Kritisch untersucht* (1861) och H. Rørdams utgåvor av *Historiske Kildeskrifter*.¹⁸ Han följde faderns föreläsningar i nordisk medeltidshistoria under en termin (ht 1893), men inget tyder på att denne anlagt några fördjupade eller nya aspekter på perioden. Martin Weibulls eget historiska författarskap var i sin originella del främst inriktat mot svensk stormakts-tid, dit han ju till slut också skulle locka sonen över.¹⁹

Så vitt jag kunnat finna har ingenting av detta litteraturhistoriska medeltidsstudium med en enda rad satt spår i Weibulls tryckta produktion före 1909. Om orsaken härtill kan man i nuvarande situation ingenting veta. Men vad man mot här antydda fakta däremot bestämt kan våga hävda är, att det var ett länge uppdämt medeltidsintresse som hos Weibull äntligen 1909 och de följande åren fick sitt utlopp i vetenskaplig produktion. Inte minst viktigt är det därvid att ha kunnat konstatera att Weibull skaffat sig en grundlig förtrogenhet med just det litterära medeltidsmaterialet, mot vilket han i sin kommande källkritiska historieskrivning ständigt skulle hävda de äldre och mera autentiska källorna.

Om man nu kunnat fastslå att Weibull redan under 1890-talet bedrivit omfattande medeltidsstudier och hållit sig à jour med den litteraturhistoriska forskningen inom detta fält – man ser ju

¹⁸ Indirekt har W. i studier som dem över Chr. Pedersen och H. Smith (se ovan s. 294 not 9) självfallet kommit i kontakt med såväl den historiska som litteraturhistoriska medeltiden.

¹⁹ M. Weibulls Dagbok över föreläsningar och seminarium Ht 1893. Se: LUB:s arkiv.

strax att hans litteraturval nästan genomgående gällt den aktuella forskningen – om man noterar detta och därtill erinrar om Henrik Schücks litteraturhistoriska seminarium och de vetenskapliga metoder som där kom till användning, så ger dessa konstateranden lika litet som Weibulls egna hänvisningar till Niebuhr, Ranke, Langlois och Seignobos någon tillfredsställande bild av förutsättningarna för hans egen historieskrivning fr.o.m. *Kritiska undersökningar*.

Det är inte alltid lätt att ur de här ovan återopade författarnas produktion av vetenskapliga verk eller metodskrifter söka urskilja vad som för Weibull kan ha varit konkret brukbart. Och om de också alla mer eller mindre företräder en kritisk vetenskapssyn rör de sig över hela det historiska fältet och med hänsyn tagen till alla de kategorier källskrifter som historikern har att göra med. Det som frapperar hos Weibull är alltid mindre några teoretiska funderingar kring historieforskningens metodik – några sådana förekommer knappast i hans skrifter – än den praktiska metodiska tillämpningen på ett – som redan antytts – litterärt källstoff.

Man kan för att belysa Weibulls relation till dessa historiker ta i skärskådan Ernst Bernheims *Lehrbuch der historischen Methode* och se vilka aspekter som där lägges på det litterära källmaterialet och speciellt på de historiska sagorna. Bernheim var själv medeltidshistoriker och får väl närmast betraktas som sammanfattaren av de kritiska principer som väglett Monumenta-gruppen av tyska historiker, alltså de historiker till vilka Weibull bl.a. hänvisat vad gäller mönstret för hans egen historieskrivning fr.o.m. *Kritiska undersökningar*. Bernheim uttalar sig självfallet – om också inte särskilt uttömmande – om sagorna som historiska källor och redogör för den metodik som krävs för deras utnyttjande och rätta förståelse. Han betonar därvid hur svårt det är att i dem återfinna några vittnesbörd om reella historiska skeenden (»wie schwer es ist, zu erkennen, inwieweit

die Sagen unentstellte historische Tradition und Erinnerungen von historischem Zeugniswert enthalten».²⁰

Ser man närmare efter visar det sig, att Bernheim trots allt och i mycket står kvar på den gamla romantiska, djupare sett, okritiska ståndpunkten beträffande sagorna. Ty när man begagnat sig av kritikens alla kontrollmöjligheter («die kontrollierenden Hilfsmittel der Kritik») har man visserligen starkt reducerat deras källvärde i viktiga hänseenden men samtidigt i dem vunnit ett nytt källmaterial därigenom att man i dem lär sig igenkänna och identifiera något som Bernheim kallar »Überrest des schaffenden Volksgeistes» (a.a., s. 503). Sagorna framträder enligt Bernheim i en ny inkarnation och företräder i denna vad Bernheim, med ett uttryck lånat från en tidigare historiker, kallar »diese 'ideale Wahrheit' der Sage» (a.a., s. 504).²¹

Rent terminologiskt återför Bernheim här diskussionen till ett romantiskt betraktelsesätt, och man kan fråga sig om han inte också gör det i sak. Under alla omständigheter företräder han knappast någon radikalkritisk ståndpunkt. Hos Bernheim befinner man sig m.a.o. kvar i den säregna situation som kännetecknade historieskrivningen ännu i slutet av 1800-talet: ett slags allians mellan romantik och rationalism, ett tillstånd vari tilltro och skepsis fortfarande räcker varandra handen.

Man ser genast att detta knappast har någonting gemensamt med Weibulls kritiska uppfattning av sagorna som källor. Ja, det var mot just denna form av historieskrivning som han främst vände sig. Hos honom är det aldrig frågan om några halvmesyrrer eller nyanseringar: »när sägen och dikt sopats bort», heter det kort och gott. Greppet är hos honom resolutare och fränare.

Det finns i själva verket endast en vetenskapsman som i radi-

²⁰ E. BERNHEIM, a.a. 5. u. 6., neu bearb. u. verm. Aufl. (1908), s. 502.

²¹ Uttrycket hämtat från J. W. LOEBELL, Das reale und das ideale Element in der geschichtlichen Überlieferung und Darstellung (Sybels Historische Zeitschrift 1959, Bd I s. 296 ff.).

kalt tvivel på de litterära medeltidsdikternas historiska källvärde kan jämföras med Weibull och som underkastar ett litterärt traditionsstoff samma hårdhänta behandling som han. En genial forskare, som visserligen var ute i delvis helt andra ärenden än direkt källkritiska men som förde in medeltidsstudiet i nya banor, det gäller både filologien och litteraturhistorien och kanske inte mindre historien, en forskare som med en gång nollställde forskningen inom ett väldigt, redan grundligt genomforskat ämnesområde och som genom sina undersökningar satte ett helt sekels samlade insatser i fråga, ja, förvisade dessa till en vetenskapens skräpkammare. Här åsyftas den franske litteraturhistorikern och filologen Joseph Bédier (1864–1938). I början av 1908 utkom de två första volymerna om hans revolutionerande utredningar om uppkomsten av de gammalfranska national-eposen, *Les légendes épiques. Recherches sur la formation des chansons de geste*, i exkursform i väsentliga delar publicerade redan året förut i vetenskapliga tidskrifter²² och redan då föremål för den vetenskapliga världens intresse.²³

Jag vill i det följande söka göra sannolikt att Weibull mottagit impulser från Bédier och i tillämpliga delar i *Kritiska undersökningar* följt hans undersökningsmetod.

²² Bland tidigare sådana publiceringar kan nämnas: La légende de Girard de Roussillon i *Revue des deux Mondes* 33: 348–81 et 591–617 (mars–avril 1907); La légende de la conquête de la Bretagne par le roi Charlemagne i *La revue du mois* 4: 27–56 (juillet 1907); Les chansons de geste et les routes d'Italie i *Romania* 36: 161–183 et 337–360 (avril–juillet 1907); Recherches sur les légendes du cycle de Guillaume d'Orange i *Annales du Midi* 19: 5–39 et 153–201 (janvier–avril 1907); La légende de Raoul de Cambrai i *Revue historique* 95: 225–62 (1907) och La »prise de Pampelune» et la route de Saint-Jacques de Compostelle i *Romanische Forschungen* 23: 805–17 (Mélanges Chabaneau, 1907).

²³ En av de publikationer där Bédiers undersökningar omedelbart observerades var *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin* hersg. von Georg Schuster. Jahrg. 30 (1907), 2. Hälfte, s. III: 31. I *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie* 1907, Nr 11, s. 368 ff. gjorde Ph. Aug. Becker dessa studier till föremål för en regelrätt anmälan.

3

Uppfattningen om den franska medeltidsepopéen vilade på till synes säker grund och var i stort sett allmänt accepterad, när Joseph Bédier, Gaston Paris' efterträdare vid Collège de France, gjorde den till föremål för närmare granskning.

Det betraktades som definitivt fastslaget att les chansons de geste traderade fransk historia från merovingisk och karolingisk tid. Enligt allmän uppfattning var dessa hjältesånger direkt framprungna ur de händelser som de berättade om. Vad som kunde bli föremål för debatt filologer emellan var 1) om de ursprungligen varit mera lyriskt hållna, 2) om de börjat som s.k. chants lyrico-épiques, cantilenor, dvs. folkliga dansvisor, eller 3) om de haft episk karaktär. Man kunde också diskutera om de varit färdigbildade redan på 800-talet. Men vad ingen betvivlade var att de franska hjältesångerna skildrade verkliga händelser och personer och i sin kärna var historiska; äventyren, striderna, underverken, de heroiska dåden, allt återgick på det franska folkets egen historia. Beträktningsättet är fångat i ett par mycket representativa boktitlar: *Histoire poétique des Mérovingiens* och *Histoire poétique de Charlemagne*. Var föddes Rolandssången, var sångerna om Raoul de Cambrai och Girard de Roussillon? Jo, på själva slagfältet. I en tid då hjälten kunde både konsten att strida och konsten att dikta.

Förberedd sedan Klodvigs dagar, på allvar utvecklad med Karl Martell och med sin höjdpunkt under Karl den store, förnyad under Karl den skallige och hans efterföljare upphör den franska medeltidsepopéen i det ögonblick då den franska nationalstaten är bildad och för sekler har antagit sin feodala skepnad. I och med detta är det slut med nydiktningen av dessa »spontana» hjälteepos. »Avec l'avènement de la troisième race la période de production épique spontanée est close.»²⁴

²⁴ G. PARIS, *La littérature française au moyen âge* (1888), p. 35.

Att detta var riktigt, dvs. riktigt i princip, hade alla, språkmän och litteraturhistoriker, med den franska filologiens mest frejdade företrädare i spetsen, Gaston Paris, gått i god för. Det var f.ö. Gaston Paris som författat *Histoire poétique de Charlemagne*. Det hade aldrig fallit någon in att allvarligt rucka på doktrinen att dessa hjältesånger i sin kärna rymde historiska skeenden och att dessa var verifierbara. Ingen tvivlade på att de hade »pour base des événements réels plus ou moins altérés par l'imagination et certaines tendances (l'épopée purement fictive ne vient que plus tard)» (G. Paris, a.a., s. 33).

Man var så säker på sin sak, att man inte ett ögonblick bekymrade sig om att dels ingen enda hjältesång i original bevarats från epopéens stora skede (alltså 800- och 900-talen) dels att alla till eftervärlden överlämnade chansons de geste oftast mötte i 1100- och 1200-talens språkliga dräkt; det äldsta manuskriptet av en chanson de geste, den s.k. Oxford-handskriften, innehållande Rolandssången, har dock brukat tidfästas tidigare och senare forskning har också fastslagit att såväl dikten som manuskriptet har tillkommit senast under 1060-talet.²⁵

Den forskning som ägnats dessa epos hade tagit som sin främsta uppgift att klarlägga sambandet mellan det existerande eposet och den grundläggande historiska händelsen och att harmonisera dessa. Man avlyssnade krönikorna och annalerna. Syftet var att på den vägen påvisa sångernas historicitet.

Sådant var läget då Bédier tog upp studiet av les chansons de geste, ett studium som skulle leda till ett fullständigt nytt och revolutionerande sätt att förklara deras uppkomst och innehåll.

Vid det studium som Bédier underkastade först den stora sångcykeln om Guillaume d'Orange, som ägnades hela första delen av *Les légendes épiques*, och därefter sångerna om Girard de Roussillon, Ogier le Danois, Aiquin och Raoul de Cambrai,

²⁵ Albert Pauphilet, La date du Roland i *Études romanes dédiées à Mario Roques* ... 1946, p. 7-14.

som fyllde andra delen, visade det sig att det historiska innehållet var ytterst begränsat, och ingenting eller mycket litet, oftast endast namnen, hade att göra med merovingisk eller karolingisk tid. Det fanns heller inget som talade för antagandet att någon folklig diktning (*imagination populaire*) någonsin tagit hand om de historiska skeenden varom dessa sånger hade så mycket att berätta. Och om man inte funnit dessa lyrisk-episka mellanled, dessa cantilenor, som forskningen så mycket sysslat med men aldrig sett, så var förklaringen enkel nog. De hade aldrig existerat. Det var en godtycklig och aldrig prövad hypotes att de franska hjältesångerna rymde historiska fakta. Det är ett märkligt stycke vetenskapligt kvacksalveri Bédier avslöjar, när han söker fastställa identiteten för de sexton Wilhelmar som tidigare forskare menat agera i sångerna om Guillaume d'Orange. Bakom diktens Guillaume återfinnes med någorlunda säkerhet endast en historisk figur, en Guillaume, comte de Toulouse, som i slutet av 700- och början av 800-talet stred mot saracenerna i Spanien, nämnd på sammanlagt fyra ställen i samtida annaler och krönikor. Denne comte de Toulouses krigiska insatser synes inte ha varit särskilt anmärkningsvärda, i varje fall inte så stora att de motiverar den enorma sångcykel – över 20 000 vers – vari han mer eller mindre figurerar som huvudperson. Vid slutet av sitt liv, han dog något decennium in på 800-talet, hade denne Guillaume, comte de Toulouse blivit from, gått i kloster och t.o.m. grundat ett kloster, klostret Gel-lone.

Det förhåller sig enligt Bédier på samma sätt med de epos som han behandlar i den följande delen av sitt verk. Lika utförligt som dessa hjältar och deras bragder skildras i chansons de geste lika sparsamt förekommer de i det egentliga källmaterialet. Om Girard de Roussillon vet man endast, att han föddes under en konung som hette Claude, att han hade en hustru som hette Berthe och att de tillsammans grundat klostret Vézelay.

Men om dessa franska epos gav dåliga besked i historiskt hän-

seende visade de sig utomordentligt väl underrättade i geografiskt eller topografiskt hänseende: »l'imprécision historique fait contrasts dans le roman avec la précision géographique», heter det om Raoul de Cambrai (II: 397). Iakttagelsen gäller för hela denna epik. Dessa sånger, som berättar om hjältar som kämpat kring Europas alla hörn och först och sist i Spanien, leder ständigt läsaren in på vägar som envist för fram till någon berömd kyrka eller berömt kloster eller till en helgongrav, ofta hjältens egen. Och med reseguidens noggrannhet beskriver de bergspassen över Alperna och Pyrenéerna och vidare vägen till Rom. Den geografiska kunskapen minskar med avståndet från dylika kyrkor och kultställen, och om världen vid sidan av dessa resvägar, av vilka den livligast trafikerade ledde till aposteln Jakobs grav i Compostella i Spanien, vet dessa epos ingenting.

Om det inte är merovingisk eller karolingisk tid som åsyftas i dessa legender, vilken tid är det då frågan om? Bédier ger oss svaret genom att föra oss från karolingisk tid till korstågstiden, från 800-talet till 1100- och 1200-talen. Det är ju i avfattningar från tidigast 1100-talet som de flesta chansons de geste föreligger, och varför skulle de inte också ha skrivits vid denna tid. Les chansons de geste är i själva verket uttrycken för den kyrkliga aktivitet som mer än något annat präglade 1100- och 1200-talens Frankrike, den religiösa agitation som ytterst syftade att väcka den franska nationen för korstågstanken men som också ville gagna lokala klosterintressen. Det var för att underhålla pilgrimer och korstågsfarare vid rastställena och locka dem till kyrkorna och kultplatserna som dessa berättelser tillkommit. Det är förklaringen till att de vägar som beskrives är så utstakade med heroiska och fromma minnen. Det var kyrkan som hade det egentliga intresset av denna propaganda, och les chansons de geste är också i hög grad inspirerade av prästerna och munkarna och skrivna av jonglörerna, trouvererna, den tidens yrkesförfattare. Och detta var inte teori eller lös hypotes, det var, menade Bédier, oemotsägliga och kontrollerbara fakta.

Vill man i korthet söka karakterisera Bédiers vetenskapliga insats med *Les légendes épiques* kan man säga att den är resultatet av en genial förmåga att läsa innantill och att inte låta sig distraheras av några tidigare teorier i ämnet, att förutsättningslöst studera det litterära materialet, att varken läsa in eller läsa ut mer än vad som stod i texterna. Man började tidigt tala om Bédiers *nya teori* om uppkomsten av *chanson de geste*. Det är inte helt riktigt. Hans insats innebar *slutet* för den teori som i medeltidsepiken såg produkten av en anonymt skapande folkfantasi, *une imagination populaire*, eller med den tyska termen, *eine dichtende Volksseele*; det var just det tyskromantiska inflytandet inom filologien och litteraturstudiet som här definitivt undanträngdes efter att under nära ett sekel ha bundit forskningen och inte minst medeltidsforskningen till sig.²⁶ Bédier inte bara återförde filologien till ordningen, dvs. återförvisade den från teorierna till texterna, hans forskningsbragd fick konsekvenser för medeltidsstudiet över huvud taget. Den ställde medeltidsepiken för första gången i en kritisk belysning, den öppnade blicken för andra inslag i den än objektiva historiska element. Inte minst kom Bédiers resultat att påverka det rent historiska studiet av medeltiden, som hittills kännetecknats av ett hämningsslöst kombinerande, när det gällt att avvinna det litterära materialet dess förment historiska innehåll.

Bédier avlivade alltså den gängse teorien om uppkomsten av *les chansons de geste*, men han lanserade ingen ny teori i dess ställe. Han gjorde i det läge forskningen befann sig något viktigare än så: han skapade en ny metod, en historisk-kritisk me-

²⁶ Det är m.a.o. den från Herder stammande och av filologer som F. A. Wolf och K. Lachmann mekaniserade teorien om medeltidens epos såsom historiebärare som här får ett grundskott. Lachmanns s.k. Liedertheori, föreställningen om olika utvecklingsstadier, redaktioner, för den episka dikten hade visserligen av forskare som Gaston Paris modifierats till skikt- och kärnteori, dvs. man betonade enheten, den organiska helheten i dess epos, men den romantiska grundsynen var inte heller här att ta miste på.

tod, i och med att han på ett rent empiriskt och odogmatiskt sätt visade hur man skulle närma sig och identifiera ett källmaterial. Det är karakteristiskt för honom, att han i de båda första delarna av sitt stora verk endast utger sig för att demonstrera ett arbetssätt, ett arbetssätt som dock överträffar det mesta i sin oefterhärmliga elegans och dialektiska säkerhet och som, trots den omständliga redovisningen av stoffet och den tålmodiga argumenteringen, gör läsningen till en stor intellektuell njutning. Först i tredje delen, där han behandlar den främsta av alla de gammalfranska hjältesångerna, Rolandssången, börjar han antyda principerna för uppkomsten av den medeltida epiken.²⁷ Det är här han med den formuleringskonst som är så sär egen för honom sammanfattar sina iakttagelser om denna epiks hagiografiska natur och anknytning till pilgrimsvägarna: »Au commencement était la route», i begynnelsen var vägen. Man kan finna hans förfaringssätt en smula kokett, när man vet att han hade hela det ofantliga stoffet under suverän kontroll, men pedagogiskt sett finns det givetvis ingenting att erinra mot det.

Det är, vilket redan Ferdinand Lot anmärkte i sin recension i Romania 1913, egendomligt att det skulle bli en filolog som först av alla kom att tillämpa modern historisk metod och anlägga källkritiska aspekter på detta material,²⁸ varvid förutom

²⁷ I *Les légendes épiques* III: 9 finner man följande uttalande: »toutes mes monographies de légendes, ou presque, celles qui forment les tomes I et II de cet ouvrage, celles qui en formeront les tomes III et IV, comportent deux discussions, qui ne sont à vrai dire que deux éléments solidaires d'une même démonstration: la première, négative, dirigée contre l'hypothèse des origines anciennes de la légende considérée; la seconde, positive, où je recour à l'autre principe d'explication, cherchant dans la vie du XIIe siècle des circonstances et des conditions propres à expliquer la formation de la légende». – Att detta är det första och enda ställe där Bédier antytt något om sin egen tes har intygats av bl.a. M. WILMOTTE, som i sitt arbete *L'épopée française* (1939) säger: »Ai-je lu ou relu avec assez d'attention ces quatre volumes si riches de faits, et d'une logique si séduisante? Je n'ose l'affirmer, car je n'ai trouvé qu'un seul endroit où M. Bédier oppose nettement sa thèse (ou plutôt sa méthode)» (p. 51 n. 1).

²⁸ »Chose piquante, cette méthode, c'est la méthode historique, qui consiste à

språkliga kriterier även en intensiv materialanalys, studium av tidsmiljöer, framhävande av tendens och beroendeförhållanden osv. fick bidra att klarlägga de franska nationaleposens innehåll och utreda deras tillkomst under den tidsepok då de först möter oss, dvs. 1100- och 1200-talens Frankrike, korstågstens Frankrike.

Den vetenskapliga metod som Weibull fr.o.m. *Kritiska undersökningar* kallar historisk-kritisk metod var alltså strax före honom tagen i bruk och det av en litteraturforskare. Vid närmare eftertanke ligger det heller ingenting vare sig överraskande eller anmärkningsvärt i detta faktum, ty det är inte minst ur det kritiska studiet av de litterära skildringarna av det förgångna och dessas relation till det autentiska källmaterialet, de verifierbara utsagorna, som denna metod vuxit fram och kunnat växa fram. Något tillspetsat kan man hävda att det var de litterärt stilerade berättelserna och den till dessa hårt knutna föreställningen om en av »folket» traderad kunskap om det förgångna som stått i vägen för en vetenskaplig historieskrivning. Det var först när det blev klart att medeltidens episka diktning också den var produkten av fantasi och fabulering, att den långt mindre representerade objektivet berättande än poetisk uppfinning med utrymme för varjehanda utomhistoriska inslag och tendentiösa tillrättaläggningar, som den kritiska historieskrivningen kunde ta sin egentliga början. Före Bédier var detta knappast möjligt, åtminstone vad gäller medeltidsstudiet. Det är hans ovanskliga förtjänst att först och tydligast ha rätt ut sammanhangen, att definitivt ha påvisat hur forskningen förts vilse av den princip som sagt att ingenting fick vara fiktivt i en chanson de geste och att ingenting i världen var så renons på fantasi som en poet under medeltiden: »Le principe [— —] que rien

expliquer les œuvres par le milieu où elles plongent – en l'espèce des XIe et XIIe siècles. Et il est curieux que ce soit un philologue qui ait eu l'appliquer» (F. Lot i Romania 1913, s. 598).

ne saurait être fictif dans une chanson de geste et que personne au monde n'est plus dépourvu d'imagination qu'un poète» (I: 219). – Jag hänvisar åter till det lysande 6:e kapitlet i första delen av *Les légendes épiques*, det som heter Les seize Guillaume (de sexton Wilhelmarna).

Medeltiden och då speciellt den äldre medeltiden var i hög grad lämpad för denna kritiska metod och det är heller ingen tillfällighet att modern källkritisk forskning kom att nå sina mera direkt påtagliga resultat just vid behandlingen av medeltiden. Särskilt från den äldre medeltiden var antalet faktiska uppgifter ytterst begränsade; ofta gick det bara nätt och jämnt att identifiera vad som i verkligheten hänt. Men just därför blev det så mycket lättare att här urskilja de litterära påbyggnaderna, att m.a.o. särskilja det förmenta traditions materialet från det autentiska. Nota bene! sedan man frigjort sig från en doktrinär, apriorisk syn på medeltidsdikten.

Många hade väl tidigare anat och mistänkt, att det varit mindre väl beställt med de upplysningar som hämtats ur medeltidsdiktningen; några hade väl trevat sig fram mot en metod att komma tillrätta med problemen. Skall någon egentlig föregångare till Bédier nämnas inom medeltidsforskningen ligger den österrikiske språkmannen Philipp August Becker närmast till. Han hade redan på 1890-talet hävdats att det förelåg en relation mellan de franska hjälteposen och klostervärlden och förklarat att sångerna om Guillaume d'Orange aldrig skulle ha tillkommit om inte de munkar som kände hans grav haft intresse av att göra den till en helgongrav.²⁹ Bédier påpekar själv i förordet till *Les légendes épiques* Beckers betydelse, hur denne före honom åstadkommit en bräsck i den romantiska doktrinen om uppkomsten av chansons de geste: »Avant moi, sinon le premier,

²⁹ PH. A. BECKER, Die altfranzösische Wilhelmsage und ihre Beziehung zu Wilhelm dem Heiligen (1896) och Der südfranzösische Sagenkreis und seine Probleme (1898).

du moins plus énergiquement que personne, il a fait brèche dans le *burg* romantique des systèmes que je combats à mon tour» (I: X).³⁰ Om Becker gjort den första bräschen var det under alla omständigheter Bédier som vidgat den för ett stormanlopp på bred front.

4

När man från *Les légendes épiques* övergår till ett studium av *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* upptäcker man inte omedelbart några större likheter eller överensstämmelser mellan de båda verken. I själva den yttre anläggningen bildar de tvärtom bjärta kontraster. *Les légendes épiques* utmärkes av ett svällande omfång, en omständlig redovisning av materialet, ett tålmodigt framläggande av argument och motargument, *Kritiska undersökningar* däremot av sitt starkt koncentrerade format,³¹ som inte lämnar plats för någon diskussion

³⁰ På Bédiers påpekande om sitt beroende av Becker svarade BECKER i sin tur i en artikel i *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie* 1908: »Wenn ihm (alltså Bédier) in dieser Krisis meine Wilhelmstudien zu Hilfe kamen und ihn im Entschluss, nun eigene Bahn zu brechen bestärkten, so erlebe ich dafür die Freude, dass sein energisches und konsequentes Durchgreifen der Forschung über den toten Punkt hinweghilft, auf dem sie angelangt war und wo ich mir selber im Wirrsal der Probleme keinen Ausweg mehr wusste» (a.a., s. 191). – Det kan mot dessa ord vara tämligen ointressant vad M. Wilmotte anför mot Bédier, nämligen att han inte tillräckligt skulle ha beaktat Beckers insats. Se: M. WILMOTTE, s. 62. – En annan vetenskapsman som också spelat en viktig roll för Bédier, fast på ett allmänare plan, och genom vilken han kan sägas anknyta till förromantisk filologisk uppfattning var *Michel Bréal*, som dels samtalsvis och dels med sin skrift *Pour mieux connaître Homère* (1906) påverkat hans grundsyn. I förordet till nämnda skrift heter det: »Il était peut-être temps de faire rentrer ces poèmes [Iliaden och Odysseen] dans l'ordre normal des productions humaines, et de leur assigner leur place, loin des théories creuses et des exagérations poétiques, parmi les institutions et les œuvres du génie grec déjà pourvu de traditions». Dessa ord kunde också, mutatis mutandis, ha stått i förordet till Bédiers undersökningar av de franska nationaleposen.

³¹ Det är inte säkert att skillnaden skulle tett sig lika stor om W. låtit publi-

om vetenskapens tidigare ståndpunkt, bara kärvt noterar vari dess brister består. Bédier står i en klass för sig när det gäller den stilistiska utformningen av det dialektiska spelet; den genomslagskraft hans undersökning fick berodde i inte oväsentlig grad på det mästerliga sätt varpå han förstod att lägga fram sina forskningsresultat. Men de olikheter som genast faller i ögonen är också betingade av andra faktorer. Den ene var litteraturforskare eller rättare sagt hade en litteraturforskares intentioner, den andre en historikers. Bédier var ute i syfte att restituera de gamla franska nationaleposen som estetiska dokument, att tillerkänna dem rang och värdighet av diktverk och att ge de av forskningen suspenderade medeltidsskalderna en plats i solen. Weibull var historiker och stannade vid den negativa eller destruktiva delen av programmet (jfr ovan s. 313 not 27). Dvs. han nöjde sig med att konstatera vad det litterära materialet *inte var* och *inte dugde till*: nämligen att belysa eller rekonstruera historiska skeenden; eller i hans speciella fall: den norsk-isländska sagadiktningen var inte att jämföra med historiska källor i egentlig mening.

Närheten till Bédier är i *Kritiska undersökningar* – trots de olikartade intentionerna – sakligt sett inte att ta miste på. Parallelliteten är genomgående och påtaglig redan i valet av tidsperiod. Det är nordisk hjälteålder Weibull går att närmare undersöka, och precis som den motsvarande franska visar den sig vara av snarast fiktiv karaktär. Liksom Bédier i de franska hjälteposen funnit ytterst svaga spår av historisk verklighet, fann Weibull i den norsk-isländska sagadiktningen och hos Snorre och Saxo samma spröda autentiska kärna. Och på samma sätt som Bédier fått de franska eposen att spegla 1100- och 1200-

cera sina undersökningar i föreläsningsform, vilket B. gjorde. I det skick de föreligger i *Kritiska undersökningar* är de uppenbarligen resultatet av en mödosam komprimering. Se: *Historisk-kritisk metod och nutida svensk historieskrivning* (1918), s. 3 f. – Att W:s framställning ursprungligen varit mycket bredare framgår av hans egen dagbok över föreläsningarna vt 1909.

talens Frankrike med dess åtaganden i kyrkopolitiskt och allmänpolitiskt hänseende, speglar enligt Weibull sagadiktning och till dels även historiker som Saxo i sina skildringar av 900-talets skandinaviska förhållanden djupare sett sin egen samtid, m.a.o. också här de ideal och ståndpunkter som kännetecknade slutet av 1100- och början av 1200-talet.

Överensstämmelsen mellan Bédier och Weibull ter sig än mer slående, när man finner att de båda stått inför exakt motsvarande vetenskapliga situation. Också i Norden ansågs medeltidsdiktningen av filologer och historiker såsom traditionsbärande, också här gällde den romantiska doktrinen. Ja, det var inte minst på germansk och nordisk medeltidsdikt som föreställningen om en anonymt diktande, traditionsförmedlande folksjäl hade grundats.

När Weibull utmönstrar de nordiska sagorna som källmaterial och skärper kraven på verifierbarhet för de fakta som kan letas fram från annat håll, från skaldeverser och annaler, utför han något som starkt erinrar om Bédier. Han är på jakt efter en historisk verklighet som 1800-talets och inte mindre samtidens nordiska historieskrivare med hjälp av Snorre och Saxo och sagamännen begravt under allt djupare lager av lösa förmodanden och lärda teorier, omedvetna om alla de utomhistoriska intentioner som smugit sig in i de medeltida framställningarna av det förgångna.

Också den nordiska hjälteåldern var i likhet med den franska vorden en *histoire poétique* under vars yta av gripande legend och heroisk bragd endast ett fåtal evidenta detaljer, de grövsta dragen i ett historiskt händelseförlopp stod att igenkänna eller identifiera. De fornisländska sagamännen var lika litet som de franska jonglörerna inställda på att ikläda sig rollen av traditionsbevarare i objektiv mening. De skrev utifrån sin egen tid och med näralliggande motiv för ögonen; de verkade i det aktuella nuet och ställde sin penna i olika makters och intressens tjänst. De saknade självfallet inte kunskap om de tidsskeden

som gått före dem och som de utgav sig för att skildra, men de ägde något därutöver: skapande fantasi. Det var inte minst denna sida av den norsk-isländska sagadiktningen som Weibull visade sig ha en så klar uppfattning om.

Det hör nämligen till bilden av Lauritz Weibull att man bland de motsägelsefulla inslagen i hans personlighet också kan iaktta en ursprungligen stark och egentligen aldrig helt övervunnen romantisk läggning och en med denna förenad estetisk sensibilitet, som inte ens försvinner, när han som mest hårdhänt går till rätta med det litterära källmaterialet. Hela tiden behåller han en alldeles påtaglig känsla för och litterär uppskattning av de texter, som han nödgas eliminera som källor. Flera har observerat denna sida hos Weibull. Lönnroth utpekar som ett originellt drag i hans författarskap just hans »förening av en romantisk, estetiskt färgad dyrkan av den historiska äktheten» och hans »starka framhållande av den skapande fantasiens makt att forma historiska sammanhang». ³² Och Sven A. Nilsson finner något för Weibull karakteristiskt vara »kombinationen av de kritiska renlevnadsreglerna med en av estetisk uppskattning präglad analys av de litterära texterna och av traditionsutvecklingens gång». ³³

Något liknande är f.ö. också att säga om brodern Curt Weibulls författarskap, bl.a. och kanske tydligast framträdande i Saxo-avhandlingen. Till det radikalt nya i Curt Weibulls Saxo-uppfattning hör just att Saxo framställs som den »litteräre» historieskrivaren, suverän i förhållande till sina källor:

Saxo är icke längre den folkloristiske fonograf man hårdnackat gjort honom till. Han är i stället i dessa delar [Weibull åsyftar här Saxos historieverk fram till Sven Estridsens död] av sitt verk den kammarlärde historieskrivaren, vilken i sitt arbete följt samma metoder, som långt in i nyaste tid varit historieskrivningens: kompilationens och

³² E. LÖNNROTH, *En annan uppfattning* (1948), s. 27.

³³ S. A. NILSSON, *a.a.*, s. 137.

den fria kombinationen. Med en litterär historieskrivares suveräna frihet har han därvid handskats med sina källor.³⁴

Det värde hans framställning av Danmarks historia har i dessa partier är därför mycket ringa källkritiskt sett. Saxos framställning »blir liksom så många äldre och yngre 'lärda' historieverk så gott som genomgående värdelös för skrivandet av det tidevarvs historia den avhandlar. Dess värde är i första hand litterärt och historiografiskt. Men i båda dessa avseenden kan den icke skattas nog högt» (a.a., s. 41 f.).

Vill man konkret belysa likheten med Bédier kan man som utgångspunkt för en jämförelse välja en av exkurserna i *Kritiska undersökningar*, den som heter *Jomsborg och jomsvikingarna*. Stycket i fråga är representativt för Weibulls sätt att kritiskt sammanställa de historiska källorna, att särskilja äldre och yngre utsagor, att blottlägga de tendentiösa inslagen och att bestämma den historiska tidsmiljö varifrån källmaterialet emanerade.

Berättelserna om jomsvikingarna har alltid särskilt fånglat eftervärlden. Dessa vikingar står mer än några andra som typiska företrädare för nordiskt hjälteideal, agerande i vår fornålders två största drabbningar, slagen på Fyrisvallarna utanför Uppsala och i Hjörungavåg, vid båda tillfällena besegrade, men först sedan gudarna ställt sig på motståndarnas sida. Ännu i modern historieskrivning spelar jomsvikingarna en dominerande roll i nordisk medeltidshistoria. Från sin ointagliga borg, som arkeologerna menat sig ha lokaliserat till ön Wollin på Tysklands Östersjökust, ingriper de på avgörande sätt i det historiska skeendet.

Inför Weibulls kritiska granskning av källorna upplöses denna historiska värld helt och hållet och framstår som ren dikt. Jomsvikingasagan, som utger sig för att relatera händelser från slutet av 900-talet, Harald Gormsons och Sven Tjugeskäggs tid, före-

³⁴ C. WEIBULL, Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI (1915), s. 40.

ligger inte färdigbildad förrän på 1200-talet och de första elementen i denna saga kan tidigast spåras tillbaka till slutet av 1100-talet; den förste som vet att berätta något om Jomsborg är Sven Aggesen, som i sin krönika omtalar att Harald Gormson under sin flykt från Danmark undan sin egen son Sven Tjugeskägg kom till Slavien och där grundade den stad som kallas Hyumsburgh. Efter Sven Aggesen tar Saxo upp ämnet och vidgar och omformar sägnen. Enligt honom bemäktigar sig Harald Gormson Slavien med vapenmakt. Historien fortsätter så att växa i omfång och växla i innehåll i den isländska sagadiktningen, i Fagskinna och Knytlingasagan för att avslutas i själva den s.k. Jomsvikingasagan, där dessa vikingar framträder som en fast organiserad sjömakt, ledd av Palnatoke. Denne Palnatoke visar sig vid närmare granskning vara en snarast fiktiv gestalt utan hemort i en gången verklighet. I äldre litteratur är han ännu helt okänd. När han först uppträder är han en man i Harald Gormsons hird. Senare flyttar litteraturen honom till Slavien såsom Harald Gormsons rådgivare och först hos Snorre blir han jomsviking, för att i sin sista inkarnation i Jomsvikingasagan bli grundaren av Jomsborg och jomsvikingarnas överhövding. Men vad som gäller om Palnatoke gäller om hela Jomsborg. Inga av de händelser i vilka jomsvikingarna tagit del har från början satts i samband med dem. Källorna för historien om Jomsborgs grundläggning är alla av ungt datum, 200 år eller mer senare än händelsen, och de står alla i ett nära förhållande till varandra. De många samtida skaldekväden som besjunger slaget i Hjörungavåg vet ingenting om några jomsvikingar och när dessa införes i litteraturen får de en tydlig karaktär av sago-gestalter. Vad som beträffande dem kan hänföras till den historiska verkligheten är ytterst litet. Weibull menar sig kunna fånga endast svaga reflexer ur dansk-vendisk fornhistoria i litteraturen om dem. Vikingarna i slaget i Hjörungavåg är danskar och northmanner som Saxo och de isländska sagamännen efter honom fritt omformat till jomsvikingar.

Weibulls utmönstring av jomsvikingasagorna som historiska källor blev inte oemotsagd och som den mest auktoritative företrädaren för traditionslinjen inom nordisk medeltidsforskning framträdde Finnur Jónsson, som inför Weibulls »omstörtande betraktelsesätt» frågade sig: »Huru har då föreställningen om detta Jomsborg och dess jomsvikingar uppstått?» Man kan inte, menar Finnur Jónsson, nöja sig med Weibulls rent negativa slutsats: »Orsaken, varför just de danska vikingarna i Hjörungavåg lokaliserades till Jomsborg, undandraget sig vår kunskap.» Nu var emellertid inte dessa ord själva slutorden i Weibulls exkurs, och att Finnur Jónsson inte lagt märke till detta visar på vilka olika vetenskapliga plan han och Weibull befann sig. Weibull hade slutat sin exkurs med följande:

Men tidpunkten, senare hälften av 1100-talet, sammanfaller med den, då Absalon förde här och flotta till seger mot slaverna och jämnade murarna kring deras stad Julin med marken. Vid samma tid flyttade sagamännen slaget i Sundet till Svolder (a.a., s. 37).

I sitt bemötande av Finnur Jónsson i *Historisk-kritisk metod och nordisk medeltidsforskning* (1913) förtydligade Weibull sig. Det hette nu:

Jag har emellertid konstaterat tidpunkten, då slaver, northmanner och daner så småningom lokaliserades till Jomsborg, senare hälften av 1100-talet. Denna tidpunkt är densamma som den, då slaget i Öresund flyttades till Svolder. Men det är också densamma som den, då Absalon och hans män gingo i ledning till Venden, och Danmark spelade herre i trakterna kring Oders mynning. Det ligger däri på en gång en fingervisning om den andel Danmark haft i sagalitteraturens genesis och om svaret på det spörsmål Finnur Jónsson uppkastat (a.a., s. 88).

På ett anmärkningsvärt lågmält sätt framför Weibull här ett strängt historisk-kritiskt betraktelsesätt som har stora likheter med det Bédier tillämpat på de gammalfranska nationaleposen.

I *Les légendes épiques* heter det: »Pour expliquer l'élément historique d'une chanson de geste, il n'y a qu'à la « localiser » – för att förklara det historiska elementet i en chanson de geste, behöver man endast lokalisera den. Med det historiska elementet menar Bédier här det *aktuella* historiska elementet, dvs. de omständigheter och villkor som förelåg vid eposets tillkomst och som medverkat till dess födelse. Att på detta sätt lokalisera en litterär utsaga och dess historiska element innebar att för första gången ha trätt i verklig källkritisk relation till utsagan, att vid urskiljandet av tidsomständigheter och beroendeförhållanden ha kommit dess subjektiva inslag, dvs. dess tendens på spåren. De citerade orden återfinnes först i tredje delen av *Les légendes épiques* men det faktum som de fastslår demonstreras genom hela verket. Exemplet är lätt att finna. Här skall bara ett nämnas, den relativt korta *La chanson d'Aiquin*, som berättar om Karl den Stores erövring av Bretagne. Bédier kan leda i bevis att legenden tillkommit på initiativ av kyrkans män i ärkebiskopsstiftet Dol. Hela historien med Karl den Store som ingripande i striderna mot saracenerna [i själva verket nordiska vikingar] är satt i scen för att fästa uppmärksamheten vid och propagera för gamla prerogativ. Sången är intimt förknippad med en aktuell kyrkopolitisk strid mellan ärkebiskopsstiftet Dol och Tours; den är m.a.o. en ren tendensskrift. »C'est en ces circonstances que le roman d'Aiquin fut composé; elles l'expliquent tout entier. Ce sont elles qui en forment l'« élément historique », et non je ne sais quels souverains des âges carolingiens. Ce roman qu'on a voulu transporter dans un passé lointain, replaçons-le dans son temps [dvs. 1200-talet]: sachons y reconnaître des préoccupations contemporaines et immédiates, l'influence du « moment »; par là il redeviendra peut-être chose vivante» (II: 118) [– – –] »La chanson d'Aiquin est donc essentiellement un écrit de propagande» (II: 132).

De franska hjältesångerna dolde just sådana lokal- och tidsbestämda inslag, antingen de var propagandaskrifter för enskilda

kloster och kyrkor eller genom de ständigt återkommande berättelserna om striderna med saracenerna inneslöt påminnelser om och admonitioner till åtaganden av större räckvidd och ytterst till ett politiskt handlande som hade direkt anknytning till korstågstanken.

Var inte förhållandet analogt med de nordiska hjältemyterna, hade inte de också en direkt relation till samtidskeendet? Kom inte de också i beröring med och under inflytande av »tidsmomentet»?³⁵ Materialet i Weibulls undersökningar tillåter inte samma skarpa tydlighet som i Bédiers, men innebörden i Weibulls slutord till Finnur Jónsson måste sökas i denna riktning. I fastställandet av tiden för jomsvikingarnas framträdande i medeltidens historieskrivning och sagadiktning var grunden lagd för den rätta förståelsen av dessa skrifers verkliga karaktär och egentliga struktur. Jomsvikingasagans födelse i Valdemarernas Danmark skall m.a.o. förstås som ett uttryck för Absalons och hans medhjälparens politiska intentioner inom vundernas tidigare maktsfär. Det gällde att ge det danska agerandet i dessa trakter ett så långt historiskt perspektiv som möjligt och på det sättet skapa en förment historisk bakgrund för uppträdandet i nuet och rättfärdiga det realpolitiska syftet.

Det är denna källkritiska analys och detta blottläggande av sagadiktningens och den medeltida historieskrivningens tendentiösa inslag som präglar inte bara exkursen om Jomsborg och jomsvikingarna. Läsaren av *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* kan inte undgå att frapperas av den omsorg Weibull ägnar lokaliseringen av det litterära källmaterialet, däri inräknat också medeltidens historieverk, hur han söker finna platsen och tidpunkten utifrån vilka sagamännen och Saxo skrev sina historiska skildringar.

³⁵ Det är alldeles tydligt att naturalistisk litteraturuppfattning, Taines framhävande av »miljön» och »tidsmomentet» kan ha spelat en roll för såväl Bédier som Weibull. Att Weibull studerat Taine framgår av LUB:s utlåningsjournaler. Jfr följande not!

5

Kan det ledas i bevis att Lauritz Weibull verkligen studerat *Les légendes épiques*? Svaret måste bli nej. Utlåningsjournalerna i LUB upphör med året 1905 och därmed möjligheten att på den vägen få insyn i hans studier och forskningar. Men om också inga bindande bevis nu kan föreläggas för att han tagit del av Bédiers stora verk, talar sannolikheten enligt mitt förmenande för att han verkligen gjort det.³⁶

Låt mig först konstatera, att Weibull haft möjlighet att läsa *Les légendes épiques* redan kort tid efter publiceringen. Jag talar här naturligtvis endast om de två första delarna av verket, desto hellre som i dem de historiska elementen spelar en större roll än i de senare. Dessa båda delar bestämdes för inköp till LUB i maj 1908 och förelåg för studium i oktober samma år.

Låt mig ytterligare slå fast att Bédier år 1908 inte var något okänt namn för Weibull. Han hade, som framgår av förteckningen över hans bibliotekslån, i två omgångar på 90-talet (1894 och 1898) studerat Bédiers revolutionerande doktorsavhandling *Les fabliaux. Études de littérature populaire et d'histoire littéraire du moyen âge* (1893), som med ett slag förändrade uppfattningen om bl.a. sagorna och deras vandringar från Orienten till Europa. Inte nog härmed! Weibull har av Bédiers framställning lockats till direkta studier av fabliauerna. Han lånade nämligen samtidigt också delar av *Recueil général et complet des fabliaux des XIIIe et XIVe siècles*, standardeditionen av de franska fabliauerna. Och under samma tid – november–december 1894 – lånade han dessutom Theodor Benfeys översättning

³⁶ Så länge utlåningsjournalerna tillåter oss att följa L.W:s studier, visar de samma orientering mot Frankrike och fransk vetenskap som tidigare under 90-talet. Mellan 1903–05 lånade W: Ch.-V. Langlois & H. Stein, *Les archives de l'histoire de France* (1891), G. Monod, Renan, Taine, Michelet, *Les maîtres de l'histoire* (1894), H. Taine, *Derniers essais de critiques et d'histoire*. 3e éd. (1894) och Ch.-V. Langlois, *Questions d'histoire et d'enseignement* (1902).

av den indiska sagosamlingen *Pantschatantra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen. Th. 1-2* (1859), som intar en central plats i Bédiers framställning. Av allt att döma tog han också del av Brunetières långa och entusiastiska anmälan av *Les fabliaux* i *Revue des deux mondes* (sept.-nr 1893), som han lånade något år senare.³⁷

Det som slår en läsare av *Les fabliaux* är den intellektuella klarhet, den originalitet och den kompletta brist på respekt för auktoriteter som präglar framställningen. I sin avhandling förkastar Bédier den vedertagna teorien att den franska skämtsagan, fabliauen, med sitt satiriska och frivola innehåll, skulle härstamma från Indien, närmare bestämt från buddhistiska s.k. exempelsamlingar, och att den via araberna nått Frankrike under korstågstiden. Det var en teori som till upphovsmän haft tyska orientaler, bland andra och främst den ovannämnde Theodor Benfey, men som för sitt genombrott inom fransk forskning närmast hade att tacka Gaston Paris, alltså Bédiers egen lärare, som helt vunnits för den. Bédiers arbete innebar en fullständig vederläggning av detta synsätt. Och han gjorde inte situationen mindre delikat genom att dedicera sin bok till läraren. Bédier gjorde gällande att fabliauerna hade en rent fransk härstamning och fann dem emanera ur en lägre social, en närmast borgerlig miljö. Han hävdade samtidigt att sagor kan uppstå i olika tider och på olika platser utan att det därför alltid måste föreligga någon förbindelseled. Det är, menar Bédier, i själva verket fåfängt att söka följa sagornas vandringar. Man kan aldrig uppnå någon säker kunskap därom. Hans råd till folkloristerna var att de hellre än att samla sagor borde samla frimärken, såsom en meningsfullare sysselsättning. Och det ser faktiskt ut som om dessa till en viss grad också följt rådet.

³⁷ *Revue des deux mondes* 1893: 5. Lånetid 22/1 1896-20/2 1897.

Åtminstone i Frankrike, där all jämförande sagoforskning nästan helt upphörde för de närmaste decennierna.³⁸

Weibull måste ha starkt tilltalats av de egenskaper som redan kännetecknade Bédiers förstlingsarbete och som han återfunnit ännu mer accentuerade i *Les légendes épiques* – om han nu läst detta verk: den glänsande framställningskonsten, skarpsinnet, den fräna realismen i förening med estetisk sensibilitet och vilja att gå mot strömmen, egenskaper som låg latent inom honom själv, som sedan länge kanske endast avvaktat det lämpliga tillfället att få framträda och som han till dels – på sitt sätt och för sina syften – skulle söka realisera i sin egen forskning. Att ett gynnsamt tillfälle kan ha förelegat året 1908 är tydligt nog. Man kan hävda att Weibull vid just denna tidpunkt hade unika förutsättningar att förstå betydelsen av Bédiers undersökningar och att fatta konsekvensen av dennes iakttagelser också för de nordiska sagorna. Han var som vi sett sedan länge väl inläst i det rent litterära källmaterialet och på sista tiden delvis även i det annalistiska urkundsstoffet. Jag tänker därvid mindre på hans egna urkundspublikationer för *Monumenta Scaniae historica*, som knappast berör några metodiska eller källkritiska problem av den karaktär det här är frågan om och som ju heller inte rör denna del av medeltiden och därtill har en markerad lokalhistorisk anknytning till Lund och Malmö,³⁹ utan fastmer på det källstoff som han kommit i beröring med under sina forskningar i Lunds domkyrkas historia, de forskningar som han synes ha påbörjat omkring 1906 och som lett honom över på

³⁸ Se S. THOMPSON, *Folktale* (1946), s. 393 f. – Det blev – som bekant – först en dansk forskare, Per Nykrog, förunnat att i viss mån rubba Bédiers resultat, när han visade att fabliauerna närmast hade sitt ursprung i Marie de Frances fabler och att de borde betraktas som parodier på 1100-talets höviska litteratur och ingalunda var att tillskriva en speciell samhällsklass. Se PER NYKROG, *Les fabliaux. Étude d'histoire littéraire et de stylistique médiévale* (1957).

³⁹ Lunds stifts urkundsbok och Malmö stads urkundsbok består till övervägande delen av kungliga privilegiehandlingar, köpe- och överlåtelsebrev etc. av snäv lokalhistorisk karaktär och från tidigast 1300- och 1400-talen.

material i stil med *Necrologium Lundense* och annalerna och kalendariet från Colbaz.⁴⁰ Hans insikter i å ena sidan Saxos och Snorres författarskap och hela sagadiktningen, för att inte tala om de franska hjältesångernas detaljrika, färgstarka och flödande skildringar av personer och händelser och å andra sidan annalernas och kalendarernas torftiga och spridda notiser måste ha kommit källproblemen att framträda i full belysning för honom, men också gjort honom medveten om i vilken riktning lösningen var att finna. Han har fått klart för sig att inga teorier, inga gissningar i olika riktningar, inga kombinationer av källmaterialet om än aldrig så sinnrika eller fantasifulla kunde fylla gapet mellan den annalistiska notisen och den litterärt elaborerade legenden. I likhet med Bédier och i olikhet med 1800-talets och samtidens historieskrivare hyste Weibull ingen fruktan för tomrummet; det tomrum som det blivit nära nog en mani hos forskningen att söka fylla. Det var också historikerns plikt att erkänna var gränserna för det vetbara gick och på vilka punkter källorna inte räckte till för några insikter alls i det förgångna. Det är inte minst på detta negativa eller destruktiva plan som överensstämmelserna mellan Bédier och Weibull ter sig så påfallande: »Il se peut: nous n'en savons rien», heter det mer än en gång i Bédiers framställning. Orden och synsättet är som tagna ur Weibulls egna skrifter.

Det är i just denna situation och mot den här antydda teoretiska bakgrunden som en impuls från Bédier kunnat göra sig gällande. Sätillvida är Weibulls eget uttalande om att det varit hans ökade sysslande med det mera direkt historiska medeltidsmaterialet som utlöst hans medeltidsforskningar av ett visst värde. Men själva grundförutsättningen för Weibulls kritiska insats var dock en annan. Den låg i hans förtrogenhet med den litterära medeltiden, först och främst dess episka diktning. Bé-

⁴⁰ Man anser att Weibulls studie *Annalerne og Kalendariet fra Colbaz* (i (Dansk) Historisk Tidsskrift R. 8 Bd 2 (1909), S. 170–87) är det tidigaste exemplet på hans historisk-kritiska metod.

dier hade här plötsligt och med ett radikalt grepp ställt de källkritiska problemen i klar belysning och med en aldrig tidigare anad tydlighet kontrasterat poetisk historieskrivning med de autentiska källorna. Det måste ha slagit Weibull att samma metod också var tillämplig på de nordiska sagorna, att också den nordiska medeltidens diktning och till dels även dess historieskrivning långt mindre var produkten av någon folklig (poetisk) tradering av historiska händelseförlopp än av skeenden i den tid då de tillkom och av intentionerna hos dem som författat dem; kort sagt: att de norsk-isländska sagorna precis som de franska hjältesångerna skulle förklaras och förstås utifrån den tid som skrivit dem. Man vill gärna tro att Weibull genom sina djupa kunskaper om den medeltida epiken kunnat dra de logiska slutsatserna, att han med delarna i handen inte missat de andliga sambanden.

Att Bédier med *Les légendes épiques* revolutionerat det litterära medeltidsstudiet stod omedelbart klart för samtiden och vad gäller den heroiska epiken har också hans synsätt slagit igenom om också olika snabbt och i olika grad. I stort sett gäller numera om Frankrikes, Englands och Nordens medeltidsepik att den tillkommit tidigast under 1100- och 1200-talen, att den långtifrån att utgöra om- eller överarbetningar av äldre dikter, skapad som någon uttryckt det »par remanieurs, remaniant des remaniements de remaniements», varit dels litterärt inspirerad dels också av det aktuella kulturella och politiska skeendet under nämnda sekler.⁴¹

⁴¹ Bédiens resultat har självfallet inte heller de fått stå alldeles orubbade. Och starkare än han betonar forskningen numera den litterära inspirationen bakom chansons de geste, att i begynnelsen var ordet trots allt. Man är över huvud alltmär benägen att bakom de medeltida litterära genrerna, inte bara epiken utan också dramatiken och lyriken, se litterära renässansfenomen, försök till förnyelse av antikens diktning på folkspråken. Härom se: Histoire de la littérature française, publ. sous la direction de F. Strowski et G. Moulinier. I. Le moyen âge par Albert Pauphilet (1937), s. 21 och KNUD TOGEBY, Litterære renæssancer i Frankrigs middelalder (1960), s. 30 f.

I en vetenskaplig översiktsartikel i Archiv für Kulturgeschichte 1911 skrev W. Ganzenmüller: »Es leuchtet ohne weiteres ein, dass nicht nur auf dem Gebiete der französischen Literatur die Ergebnisse von Bédiers Untersuchung umgestaltend wirken müssen. Regen sie doch zu ähnlichen Untersuchungen auf anderen Literaturgebieten an und eröffnen die Aussicht auf Beseitigung der noch aus den Zeiten der Romantik stammenden Ansicht von der schöpferischen Begabung des Volkes» (S. 354).

Inte nog med detta. Också andra områden av medeltidsstudiet kom att påverkas av Bédier. Att dennes undersökningar sålunda utgjorde bekräftelser på och lämnade nytt material till den samtida hagiografiska forskningen noterades av samme Ganzenmüller, som i sin artikel hänvisade till H. Delehayes *Les légendes hagiographiques* 2e éd. (1906). Och i en anmälan av Ludwig Zoepfs *Das Heiligen-Leben im 10. Jahrhundert* (1908) i Le moyen âge. Revue d'histoire & de philologie ... 2 sér. T. 12 (1908) påpekar René Poupardin likheten med Bédier vad gäller förbindelserna mellan hagiograferna och jongleurerna, mellan klostren och hjälteposen:

On lira aussi avec intérêt les pages consacrées par M. Zoepf au sentiment de la nature dans les œuvres hagiographiques, et, au moment où les travaux de M. Bédier posent sous un jour nouveau le problème des rapports entre les œuvres monastiques et les chansons de geste, le dernier chapitre, où l'auteur cherche à retrouver dans les procédés de style de certaines vies de saints, la preuve de l'influence des habitudes littéraires des *joculatores* et de leur manière d'ordonner les récits (p. 338).

Det kan här inte bli frågan om att exemplifiera Bédiers inflytande på medeltidsstudiet över hela fältet. Av intresse i detta sammanhang är emellertid att iaktta vilken betydelse hans insats haft inom den del av medeltidsforskningen som berör *la matière de Bretagne*, dvs. de diktverk som går under benämningen romans bretons, Tristan-, Arthur- och Graal-legenderna, med

handlingen lokaliserad till Irland, Wales och Bretagne, och som av keltologer långt in i vår tid betraktats som källor till engelsk-keltisk fornhistoria. Det har också beträffande dem kunnat visas att de tidigast tillkommit omkring mitten av 1100-talet och att de till stor del och på samma sätt som chansons de geste framvuxit ur och präglats av tidsatmosfären; alltså under dels litterär påverkan från den franska epiken dels också under inverkan av de kulturella och politiska strömningar som följde på normannernas erövring av England 1066. Den danske medeltidsforskaren Knud Tøgeby skriver i sin populärt hållna men grundligt underbyggda framställning om litterära renässanser i Frankrike under medeltiden:

I stedet for disse sagnætterier må man hellere se hele Arthur-litteraturen som et litterært renæssance-fænomen, d.v.s. byggende på en tredobbelt inspiration, dels på den antikke litteratur, dels på et historisk stof, sådan som alle historiske romaner gør, f.eks. chansons de geste, dels endelig, og det er ikke det mindst vigtige i denne sammenhæng, på en aktuel historisk inspiration [kurs. här].⁴²

Särskilt intressant är här vad forskningen på incitament från Bédier kunnat fastställa beträffande medeltida historieskrivning, däribland Geoffrey of Monmouths *Historia regum Britanniae* från 1135, som ända in på 1900-talet åtnjutit anseende som källskrift till Englands äldsta historia. Verket är i sin grundkaraktär ett uttryck för brittisk nationalism, riktad mot anglosaxarna. Det är först i Geoffreys verk som kung Arthur träder fram i helfigur som en föregångare till Wilhelm Erövraren, liksom denne segerrik mot den gemensamma fienden. Geoffreys påstående att han bygger sin framställning på bretonska källor kan utan vidare lämnas därhän. Det finns självfallet äldre autentiska uppgifter i hans verk, men i huvudsak är detta ideologiskt och litterärt

⁴² TØGEBY, s. 39.

inspirerat analogt med t.ex. chansons de geste.⁴³ Arthur och hans riddare har sin direkta förebild i de franska eposens Karl den Store och hans les preux. Amerikanen J. S. P. Tatlock, en av de sista som ägnat Geoffreys historieverk en mäktig monografi, ansluter sig vad gäller historiciteten till Bédiers och hans efterföljares betraktelsesätt, när han skriver:

In any case there is an enlightening resemblance to Geoffrey's procedure in the *Chanson's* combination of genuine history and tradition with contemporary detail and sheer invention, as shown by Bédier, Jenkins, Lot, and Boissonade. It has seldom been exhibited in case of other works with such certainty and detail.⁴⁴

Dessa fakta förtjänar så mycket större uppmärksamhet som Geoffreys verk numera betraktas som den direkta förlagan till Saxos *Gesta danorum*. Saxos krönika som ju redan i själva titeln anknyter till de franska hjälteposen – gesta i *Gesta danorum* har exakt samma betydelse som i chansons de geste, bragd, hjältedåd – har vuxit ur samma rot som dessa och Geoffreys *Historia regum Britanniae* och ur samma behov av hänvisning till en ärorik forntid som kännetecknar dessa. *Gesta danorum* är på samma sätt som Geoffreys framställning »för perioden före 900 snarare en *storslagen historisk roman* än historieskrivning».⁴⁵

Men låt dessa anteckningar avslutas av några reflexioner av allmännare historiografiskt intresse.

Resultatet av denna undersökning torde i viss mån förändra den historiografiska bilden av den moderna källkritiska historieskrivningens framväxt. De resonemang som förts i samband med

⁴³ Jag följer här Togeby's framställning ss. 36–43: Bretonske romaner.

⁴⁴ J. S. P. TATLOCK, *The legendary history of Britain. Geoffrey of Monmouth's Historia regum Britanniae and its vernacular versions* (1950), s. 310 f. n. 21.

⁴⁵ K. TOGEBY, *Medeltidens litteratur i Vårt kulturarv . . . II* (1963), s. 276.

införandet av historisk-kritisk metod inom svensk och nordisk historieforskning – och inte minst gällande Lauritz Weibulls insats – har inte träffat rätt därför att bakgrunden inte ordentligt klarlagts. Det står sålunda tämligen klart att källkritisk historieskrivning knappast förts till genombrott av några teoretiker inom historisk metodik av typ Langlois, Seignobos eller Bernheim utan att den snarast har en litteraturhistorisk bas och bygger på det konkreta studiet av litterärt källmaterial, främst på studiet av medeltidens episka diktning. En av de viktigaste förutsättningarna, ja, själva grundvillkoret för denna vetenskapliga historieskrivning var vederläggningen av romantikens historie- och litteratursyn och den med dessa hårt sammanvävda doktrinen om en traditionsbärande, anonymt skapande folksjäl. Och att så skedde var i hög grad en vetenskapsmans förtjänst, Joseph Bédiers. Om det också inte får glömmas bort att detta romantiska betraktelsesätt som under större delen av 1800-talet väglett medeltidsforskningen var moget för avskrivning. Det var dock främst genom Bédier som den härskande teorien om medeltidens episka diktning såsom traditionsbärande på allvar undergrävdes och det gick upp för språkmän och historiker världen över, att det var mindre väl beställt med denna diktningens historicitet och att dess källvärde radikalt reducerades. Det var m.a.o. Bédier som befriade litteratur- och historiestudiet från romantisk spekulatation och därmed inledde en ny vetenskaplig era. Man behöver inte för den skull underskatta eller glömma bort de insatser som Niebuhr och Ranke och flera med dem gjort för att förvandla historieskrivningen i kritisk och vetenskaplig riktning. Men Bédier kvarstår för all tid som den som genom den förening av skarpsinne och common sense som är hans signum som forskare har funnit den rätta arbetshypotesen; det är han som angett grundprinciperna för uppfattningen av det för tidigare forskning så svårbemästrade litterära traditionsstoffet och drivit tvivlet på de litterära texternas historiska sanningshalt så långt och med så starka skäl att ingen efter honom

vågat återgå till någon s.k. traditionslinje inom medeltidsstudiet om också motståndet på sina håll blev både häftigt och uthålligt.

Denna Bédiers pionjärinsats är sedan länge erkänd ute i världen, men ännu märkvärdigt undanskymd av svenska forskare. Det är egentligen bara – och inte oväntat – Henrik Schück som utförligare yttrat sig om Bédiers stora insats. Det sker i skriften *Den nya teorien om uppkomsten av chansons de geste* (1914),⁴⁶ som visserligen inte helt accepterar Bédiers resultat. Efter att ha fastslagit hur denne »fört forskningen ett oerhördt stort steg framåt» (s. 8), och att mycket av vad Bédier nått fram till måste betraktas som ovedersägliga sanningar, hävdar Schück fortfarande förekomsten av kortare lyrisk-episka sånger som förstadier till chansons de geste. Det är också ett mått på Schücks uppskattning av Bédier att han i början av 1930-talet föreslog honom till erhållande av Nobelpriset.

Den ende nordiske vetenskapsman vid sidan av Schück som så vitt jag vet till fullo noterat vad Bédier betytt för modern historisk-kritisk grundsyn är dansken Paul V. Rubow. I sin skrift *Den kritiske Kunst* (1938) tillerkänner han oförbehållsamt Bédier förtjänsten att ha förnyat medeltidsstudiet:

De store Indsatser, der i den sidste Menneskealder er gjorte paa Kildeforskningens og Integritetskritikens Omraade, hænger nøje sammen med Studiet af Middelalderens episke Digtning. Meget af, hvad her er udrettet, kan føres tilbage til een Mands overordentlige Fortjenester. Det er nok at nævne Bédiers Navn, og man veed strax, at vi staaer over for Fornyeren af det oldfranske Litteraturstudium og Hovedmanden i vore Dages Udforskning af Middelalderens Digtning. Han vil en Gang efterlade disse Videnskaber i en anden Tilstand end han har modtaget dem (a.a., s. 133).

Och går man till Rubows egna studier över de isländska sagorna finner man i dem nog så påtagliga intryck från Bédier.⁴⁷ Men det

⁴⁶ Publicerad i fransk övers. i Neuphilologische Mitteilungen. Jahrg. 17 (1915), s. 1–32.

⁴⁷ Se PAUL V. RUBOW, De islandske Sagaer i Smaa kritiske Breve (1936).

finns, enligt mitt förmenande, kanske ingen vetenskaplig insats som till intentionen och effekten mer direkt erinrar om Bédiers än Weibulls. Det har inte varit i avsikt att förringa Weibull som historiker som det här gjorts gällande att han mottagit avgörande impulser från den franske litteraturforskaren – om också Weibull därigenom förlorar i originalitet.

Det vore heller ingen slump att den historiker som introducerade historisk-kritisk metod i svensk och skandinavisk historieskrivning hade ett litteraturhistoriskt förflutet. Och Lauritz Weibull kan knappast ha varit omedveten om vad hans litterära medeltidsstudier betytt för hans genombrott som vetenskapsman, om han också med åren tycks ha utvecklat en vana att yttra sig nedlåtande om litteraturhistorien.

Det finns muntligt bevarat ett yttrande av Weibull som under ironien ger en nog så saklig upplysning. Någon hävdade vid något tillfälle att Weibull ju egentligen inte var historiker utan litteraturhistoriker och fick svaret: »Det har jag alltid varit. Jag har alltid bara sysslat med sagor.»

De la science de la littérature au radicalisme dans la critique des sources. Lauritz Weibull, Henrik Schüeck et Joseph Bédier

C'est en 1911 que Lauritz Weibull (1873–1960) se manifesta comme un historien partisan de la plus stricte observance de la critique des sources, par son ouvrage *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* (« Etudes critiques de l'histoire nordique autour de l'an 1000 ») où il fut sans pitié pour les sagas islandaises et dénia même à la *Gesta danorum* de Saxo presque toute valeur de source historique. Déjà dans la préface, en quelques lignes incisives, il nous informe de son dessein : son livre est « une tentative d'appliquer la méthode historique moderne à un domaine de l'histoire nordique où elle ne l'a été précédemment qu'à de rares occasions », en sorte que, « après élimination de la légende et de la transfiguration poétique », ne sont constatables scientifiquement que des événements isolés et les grandes lignes de l'histoire du temps.

Il est un point que les écrits relatifs à Lauritz Weibull signalent inmanquablement : combien il tarde à se présenter comme un champion du renouveau méthodologique. Il avait en effet, quand il écrivit *Kritiska undersökningar*, consacré déjà 15 ans à la recherche, s'orientant pour une part prépondérante vers des sujets d'histoire littéraire du XVIIIe siècle sudois, puis également vers des travaux de biographie et d'histoire de l'art, tous rattachés fortement à l'histoire locale de Lund et de la Scanie. Vers 1900, il en vient à une activité plus proprement historique, notamment par sa thèse sur les relations franco-suédoises entre 1629 et 1631 ; un peu plus tard il s'engagea dans la carrière d'archiviste qui le conduisit à entreprendre la série *Monumenta Scaniae historica*. Cette première période de ses recherches manifeste érudition et ampleur mais surtout dispersion et incertitude, incertitude quant au domaine qui lui était propre.

Avec une soudaineté qui a étonné et déconcerté à la fois, Weibull devient alors un historien du moyen âge se réclamant d'une rigoureuse critique des sources. Comment expliquer ce tournant dans son activité de chercheur ? Presque tous se sont posé la question, mais aucun n'a livré de réponse décisive. On ne s'est pas contenté des renvois quelque peu généraux de Weibull lui-même à des historiens qu'il aurait pris pour modèles, comme Niebuhr et Ranke, Langlois et Seignobos – ces deux derniers, auteurs de l'ouvrage de méthodologie : *Introduction aux études historiques*.

L'idée soutenue dans le présent article est qu'on peut rattacher la méthode de critique des sources de Weibull à une impulsion unique et puissante reçue à un moment situé immédiatement avant sa propre contribution à la science critique. Notre exposé s'appuie sur le fait que Weibull était à l'origine historien de la littérature : quand il entreprit en 1892 ses études universitaires à Lund, il avait choisi pour matière principale l'histoire de la littérature. Il n'est pas de moindre importance que son professeur ait été Henrik Schück. Dans son enseignement et dans ses propres recherches, Schück s'intéressa avant tout, pendant les années 1890–1900, à la poésie médiévale qu'il traitait surtout en considération de son historicité et d'après les principes de la critique des sources. Il n'est pas un hasard qu'une des contributions les plus originales à la recherche suédoise à cette époque, la thèse de Knut Stjerna sur saint Erik, patron de la Suède, soit issue du séminaire de Schück. C'est une étude qui satisfait à de hautes exigences précisément quant à la critique des

sources, et où l'auteur se place « à la base de la légende et du mythe » et ne découvre sur le personnage historique qu'un petit nombre de faits évidents.

Il ne peut y avoir le moindre doute que, déjà au séminaire de Schück, Weibull a eu l'occasion de se familiariser avec maints aspects de la méthode historique. Ses relations avec Stjerna, pour lequel il éprouvait admiration et amitié, ont agi dans le même sens. Il est indiscutable que son intérêt pour le moyen âge et la poésie médiévale a été stimulé à leur contact. Et si cet intérêt ne s'est pas exprimé dans la propre production de Weibull à ses débuts, ses emprunts à la bibliothèque universitaire de Lund montrent pourtant qu'il a consacré à la poésie médiévale – en particulier à la poésie française et scandinave du moyen âge – une étude constante et approfondie jusqu'à son examen de « filosofie licentiat » en 1898 (voir ci-dessus p. 302 f).

Toutefois, le renvoi à Schück et à son séminaire ne marque pas non plus un fondement suffisant à la méthode de critique historique de Weibull qui est de beaucoup plus stricte. Un érudit qui, dans son doute radical de la valeur de la poésie médiévale en tant que source historique, rappelle fortement Weibull et qui soumet au même traitement sévère le matériel littéraire de la tradition, est le Français Joseph Bédier, historien de la littérature et philologue. Il est d'autant plus intéressant dans ce contexte que son nom, au sein des études médiévales, était d'une grande actualité pendant les années qui entourent l'entrée en scène de Weibull. C'est au début de 1908 que parurent les premiers tomes de ses études révolutionnaires sur les chansons de geste du moyen âge français, *Les légendes épiques*. Bédier pouvait apporter un démenti à l'opinion établie depuis le romantisme que les chansons de geste, à travers une sorte « d'imagination populaire », transmettaient des faits héroïques des temps mérovingiens et carolingiens, qu'elles avaient « pour base des événements réels ». Ces poèmes se révélaient comme ayant pour une part un arrière-plan littéraire, et comme s'inspirant par ailleurs d'événements d'actualité pour l'époque où ils ont été composés, c'est-à-dire les XIIe et XIIIe siècles. L'élément historique était d'autre nature qu'on ne l'avait cru précédemment et pouvait seulement être identifié par la localisation de l'épopée dans le temps et dans l'espace : « Pour expliquer l'élément historique d'une chanson de geste, il n'y a qu'à la localiser ». Bédier avait fait une observation fondamentale : « l'imprécision historique fait contraste avec la pré-

cision géographique ». Ces poèmes mènent toujours le lecteur sur des chemins conduisant à quelque église ou quelque monastère célèbres ou au tombeau d'un saint. Il s'avérait qu'ils avaient pris naissance sur l'ordre d'hommes d'église, pour attirer des pèlerins dans les grands lieux de culte. Mais le facteur temps n'est pas moins nettement marqué, notamment dans les propos constants des poèmes sur les combats contre les infidèles, les Sarrasins. C'était tout simplement des appels, à différents égards, et singulièrement une incitation à l'engagement dans le grand mouvement de l'époque, les croisades.

La manière employée par Bédier pour examiner la genèse des chansons de geste françaises implique que, pour la première fois, la littérature médiévale est placée dans un véritable éclairage de critique des sources, et le fait que Weibull suive immédiatement après une méthode semblable sur des matériaux scandinaves de même nature ne peut guère être un pur hasard – même si l'on doit reconnaître qu'il n'existe pas de preuve formelle qu'il ait lu l'ouvrage génial de Bédier, les registres de prêts de la bibliothèque universitaire de Lund n'étant pas conservés à partir de 1905.

Le parallélisme est constant. Weibull se trouve devant exactement la même situation scientifique que Bédier. Au sein de la recherche médiévale en pays scandinaves régnait aussi la doctrine romantique d'une imagination populaire porteuse de la tradition. Ce qu'il y a de plus remarquable est d'ailleurs le choix même de la période. C'est l'âge héroïque reflété dans la poésie et la chronique médiévales que Weibull a entrepris de traiter, et, comme pour Bédier, il s'avère n'être que de nature fictive. De même que Bédier a trouvé dans les épopées françaises de faibles traces de réalité historique, Weibull ne découvre dans la poésie des sagas islandaises, chez Snorre et Saxo, qu'un noyau fragile. Comme, pour Bédier, les poèmes français expriment les différentes intentions de la France des XIIe et XIIIe siècles, Saxo et les auteurs des sagas reflètent leur propre temps. La manière dont Weibull localise ainsi les textes nordiques, cherche à déterminer le milieu de l'époque pour les sources littéraires des débuts de l'histoire nordique et dévoile leur contenu tendencieux, est illustrée par un supplément à *Kritiska undersökningar* : Jomsborg et ses Vikings. Les récits portant sur les Vikings d'Allemagne du nord prennent naissance avec Saxo et ne sont pas entièrement développés avant le XIIIe siècle. Ces peintures du Danemark au Xe siècle n'ont rien à voir avec l'histoire. Weibull affirme ne pouvoir

saisir que de pâles lueurs de l'histoire ancienne des Danois et des Wendes. La genèse de la saga des Vikings de Jomsborg dans le Danemark des Waldemar doit être comprise comme une expression des intentions politiques d'Absalon et de ses collaborateurs dans la sphère de puissance qui avait été celle des Wendes. Il s'agissait de donner aux agissements politiques danois dans ces régions une perspective aussi longue que possible, et ainsi, de créer un arrière-plan historique à l'action présente et justifier les prétentions d'une politique pragmatique.

Selon notre point de vue, ce n'est pas un hasard que l'historien qui a introduit la méthode de critique des sources dans l'histoire suédoise et nordique, ait eu un passé d'historien de la littérature : Lauritz Weibull ne peut guère ne pas avoir été conscient de l'importance que ses études littéraires médiévales ont eue pour lui permettre de donner toute sa mesure en tant que savant.